

گلستان دانش

تالیف کردہ

جناب ادیب ارب قاضی لیب مولانا الحاج مولوی محمد علی الدین البغزی

نور اللہ مرقدہ

سابق فارسی پروفیسر پور سمنٹرل کالج الہ آباد

باز تمام سید عبدالواسع جعفری

در مطبع انوار احمدی واقع الہ آباد مطبوع گردید

در حقوق تالیف محفوظ است تا قیمت فی جلد ار

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

باب اوّل در عدل

حکایت (۱) بد آنکه نظام جهان وُش زماں ابدال حکام منوط است
و تفرّج عدل بمعموری لشکر و کشور مربوط - و بزرگاں گفته اند - که رعیت خزانة
شاه اند چون خزانة مالی شود شاه محتاج گردد - مثنوی

و اما آن کو ز عقل آگاه است   که رعیت خزانة شاه است
چون خزانة مال معور است   لشکر شهر یار منصور است
هم گاه که حاکم رنج خویش از برائے راحت رعایا تواند گزید دلیل ضبط مملکت و
حفظ رعیت باشد و الا بر عکس آن قطعه

گرگ نیارد که بردگو سفتد   شفقت چو پان چو بود بر گل
ورنه بود گرگ چه حاجت بود   خود گل را هست ز چو پان گل
حکایت (۲) آورده اند که نعمان بن منذر ملکی بود در عرب قریب الهمد
اسلام پیش از منصب حکومت مقیم بود و جا مہمے نفیس پوشیدے

و پہلو جزوہ برپیشادے۔ چوں حکومت یافت جامہ پشین پوشید و دیگر در تنعم نہ شود
کہ۔ اَلَا نَحْمَدُكَ عَلَى الْفَنَاءِ۔ قطعہ

تزار اسائش خود باید کرد خاکے کوٹے حکم امر اشت
خواب در دیدہ او چوں آید ہر کرا پاس جہاں باید داشت
حکایت۔ ہمہ آوردہ اند کہ یکے از ملوک روزگار وقت لشکار میرفت
یدیرے رسید۔ و رویشے بیرون آمد و عنان اسپ شاہ گرفت و رخ نیاز برنگ
مالید کہ در پائے پیل ظلم افتادہ ام یا بساط عدل در نور دیا داد پیادہ مظلوم
از ظلم فرزین رفتارستان ہر کہ بقطاب بقطاب جانور دار تو گرفتار ام۔ شاہ بفرمود
تا جانور دار را حاضر آور و نہ تفص فرمود حق بطرف متظلم بود داد و سے پیا دو
الضاف و سے بتاند۔ بعد از وفات شاہ بزرگے اور انجواب دید کہ دیر آئے
بہشت میسر امید میگفت۔ بسبب یک ساعت عدل گناہ پنجہ سالہ عفو
کروند۔ قطعہ

بدانکہ ہفت کردہ اند زیر سایہ عرش بحکم نفس پیمیر یکے شہ عادل
دوم جوان کو اعتقاد پایہ ہینر دگر دو یار موافق کارویں یکدل
دگر کسے کہ ز خشم خاں چو یاد کتہ ستاب دیدہ او در زمان شود سائل
دگر کسے کہ تازی فہیضہ بگزار دوش بوقت مناسز دگر بود مائل
دگر کسے کہ بگرو زمان نگر و دچوں در آید ازور او ماہر و سے مہر گسل

دگر کسے کہ زکاتے دہد یکستان بے مل مثابہ کہ باشند خلق از وفا فل
حکایت - ۴ - منظومہ

آن شنیدستی کہ مرو داد خواه گفت روزے با وزیر بادشاہ
کائے وزیر افتاد کار مشکلم بر کشا این قفل دشوار ازو لم
گفت کارے دارم اکنون باز گرد تا شوم فارغ ز کارے نیک مرو
مسندش گفت کائے با کار و بار وقت بیکاری مرا با توجہ کار
شغل من با تو مشغولی تست گرداری شغل معنوی تست
کار یکستان بسانے کار ساز تالیا ساز و جملہ کارت کار ساز
حکایت - ۴ - طائفہ ہزاران بیست دانشمندان جزو یک سلطان

منظر الدین کرمانی در آمد - با و راعہ ہا چوں عصہ حرص قراخ و دستار ہا
چوں میدان از دراز - سلطان از حسن اعتقاد و حق ایشان تعظیم بواجبی
بجا آورد - چوں بنظر شریف دید کہ معنی موافق صورت نیست و بیست
مطالبی سیرت نے در فکر افتاد -

شعر

علم ناخواندہ چو تفسیر و روایت گوید راست آنت کہ بر سبت خو میخندد
یکے از دراز در نا صیہ سلطان اثر تغیر بدید و گفت - این جماعت را
اگر اشارت رود سیاست کنند - ملک فرمود کہ ایشان برائے اماں بدیں

ہیئت آمدہ اند - نیکو نیا شد کہ ایشان را عذاب کنم - اما ہر کسے را
لباسے مقرر فرماید تا صورت مطابق معنی باشد - قطعہ

بختر لاشہ کسے زین مرصع نژند بندیر سرورے مروم عاقل پالان
ہر کسے لائق کارے و لباسے گیرند خرقہ درویش و قبا زند و کلیم بدلان
حکایت - ۶ - شیخ شہاب الدین سروروی را با تمغای ندیم سلطان
خصوصی افتاد - ندیم گفت امروز حال تو با سلطان بگویم شیخ گفت مشب
حال تو با رحمان بگویم - نظم

ہر کسے روے پیچڑے آرند احاجت خویش پد و بردارند
دگت قبلہ درویشان ست حضرت مرہم دلریشان ست
ندیم یا مدد پیش سلطان رفت و گفت - ساو سے را در ملکات رہا کروہ
کہ ندیم ترمی آزار د - سلطان گفت فرو حکم کروہ شود - شیخ نہ خفتن
گزاروہ سجادہ در خلوت بینداخت و نہ حضرت حق پرداخت و گفت ظالمے را
گذاشتہ قلابند گان ترمی رنجانداز گوشہ صومعہ آوازے شنید کہ مشب این
حکم کروہ شود - قطعہ

از در و ستور و شمشیر نکشاید ترا روے عجز آور بد گاہ خدائے ذوالجلال
حیف باشد رقعہ حاجات خود برداشتن جز بقوے کہ در ملکش نباشد انتقال
چوں سحر شد ندیم را تپ گرفت و یا مداد کا لید سر د کرد - سلطان نژدیک

شیخ آمدہ مقرر خواست شیخ گفت اورا معبودے بود مرا نیز معبودے ہر دو جہات
خود معبودان خود با عرض داشتیم معبود من غالب آمد۔ نظم

در حق گیر و در گریز باں   تا بیابی مراد پائے زماں
مکش از در گہ شہان بیداد   بندہ اش یاش تا شوی آزاد

حکایت ۷۔ آوردہ اند کہ روزے در حضرت ہارون رشید ذکر خور نہیا
میرفت اتفاق کردند کہ بیچ چیز بہ از ہر سیہ نیست کہ قوت گندم و گوشت
دار دو بہترین غذا ہا این ہر دو است۔ شعر

بہ یقین دال کہ قوت مردم   جلد از گوشت ست و از گندم
ہارون رشید مطہی را بخواند و حکم کرد کہ فردا باید کہ ہر سیہ سازی چوں
روز دیگر شد الوان نصرت آورد و ہر سیہ بنیاد و۔ ہارون گفت چرا ہر سیہ
نیاد و دی۔ گفت فراموش کردم۔ گفت سزائے تو چیست گفت انجہ خدا
تعالیٰ بآدم کرد۔ قطعہ

آدم بسو کرد و خطائے تو بہ کرد   زو در گذشت آنکہ خداوند عالم ست
پر آدمی بغفلت اگر داوری رود   تو نیز در گذار کہ فرزند آدم ست
گفت آرسے راست گفتی۔ پس یا تو ہمان گنہ کہ بآدم کرد و ندو نیز از
خوان سالاری بیرون کردم تا دانستہ باشی۔

حکایت ۸۔ آوردہ اند کہ اسکندر بضر و جہانگیری بطرف یمن رفت

دور قرب شاه چین نزول کرو۔ روزے حاجے آمد۔ کہ رسول شاہ چین
 بردست۔ فرمان داد کہ در آید۔ چوں در آمد خدمت کرد و یادیت شست
 اسکندر گفت چه پیغام داری؟ گفت یاد شاه چین چنین فرموده است که تن
 در خلوت بگویی۔ بیت

هر که خواهد تا نیفتد در بلا گو گو اسرار سلطان بر بلا
 فرمود تا خلوت ساختند۔ چنانکه بغیر از ایشان کسی دیگر نبود پس گفت پیغام
 شاه چین چیست؟ گفت اے سکندر شاه چین منم۔ اسکندر متعجب شد
 و گفت چه دلیر آمده؟ گفت بدانکه در قدیم الایام مرا با تو عداوتی در میان
 نبود و حق تو قصدی نه کرده ام۔ فقطعه

اے اعداوت چو در قدیم نباشد از دل مردم شود لبزد و بیدل
 و در سرت کان ز غلط باز نباشد دفع توان کردش بسر که و صندل
 انما در گفت سه ساله خراج از تو میخوام۔ گفت قبول کردم۔ آنگاه اسکندر
 چوں صبریت جواب دے بشنید۔ گفت بعد از اے مال حال تو چگونه
 باشد؟ گفت چنانچه به دشمنی که بمن روے آورد و مرا خسران کند بحال اول شکر
 راستا میگردانم۔ گفت سه ساله قناعت کن۔ گفت اگر یک ساله قناعت
 کنم خللی واقع نشود اگر چه هزاره عالی شود۔ نظم
 مال دیوان چو شمشیر بیک دفعه بتامد شوند خسلتی کدا

گرفته بار نصف آن طلبد مردم از خوش ولی کنند ادا
 اسکندر گفت بار تعلق شش ماهه مدوده چون عزم مراجعت کرد گفت
 می خواهم که فلاں روز ملک با خدم و حشم بندگان را سر فراز کن تا انکشت
 در نمک نیم چون روز موعود شد اسکندر بر پشت مرکب نشست و با مو اکب
 و خیل و حشم جانب چین روان شد بادشاه چیس نیز لشکر جمع کرد که عدد او
 از حصر و اندازه بیرون بود و عقل از حصر جزای آن قاصر و خرد از
 عدد احصای آن متقاصر ماته الوف در سلسله اباد بود و رشته قسائل از

مجموع او کتر افرا و شمار آن را خدا دانسته نظم
 شاه چون خورشید و لشکر فرجه دار رشته در رشته قطار اندر قطار
 کس ندانست شمار و خضر آل بر زمین الا خدا سے آسمان
 لشکر اسکندر بمقابله آن اندک می نمود چون لشکر شاه چین دایره زدند
 و لشکر اسکندر را در میان آوردند پنداشتنی که مرکز در میان محیط
 است یا مجموع مرکب شقن بر محیط اسکندر ترسید و کار حرب ساخت ناگذا
 شاه چیس در سپه اسکندر گفت مگر مکر کردی؟ تا مگر بگیری شاه چیس گفت معاذ الله
 که در پادشاهان مکر باشد زیرا که مکر و لیل عجز است قطع

حاکم کو مکرستان پیشه کرد تا در آید کو جان ناری کند
 پیشه رو باه باشد مکر و زرق شیر نشینم که مکاری کند
 گفت پس اینهمه عدد لشکر تو چیست؟ گفت تمام لشکر من نیست

بلکہ بد قیہ لشکر من است۔ غرض آنست کہ بدانی کہ من بعجز مطیع نیستم و لیکن
 تیرا می بینم کہ دولت خدا داد داری۔ و ہر کہ یا سر و دولت یار دست در کمر
 کند بیفتد۔ سکندر گفت تو سزاوار احسانی آنچه از تو میخواستم از سر آن بر حاتم
 ملک چین لشکر را بقتل آید۔ و مانکہ نہاد کہ بخصف راست نیاید و بر ساطش
 خیمہ جلس در کشید چنانکہ دائرہ فلک در محیطش داخل می نمود ہمہ را در سایہ آورد
 دفر شہا بدیہا سے قیمتی آراستہ بخصیص خوانے از زر نہاد۔ و کاسہ ہاسے
 بر آورد و مروارید قیمتی چنانکہ قیمت آل پنجہا نہ خراج چین بود۔ پیش اسکندر
 نہاد و گفت۔ ملک باید کہ ازین طعام بخورد۔ اسکندر گفت این جواہر است
 قوت آدمی را نشاید۔ گفت تو پس چہ میخوری؟ گفت آنچه مردم میخورند۔ نان
 و گوشت و امثال آن۔ گفت در رم نان و گوشت نبود؟ آل مقدار کہ بخوردی
 و چندین رنج بر خود نہادہ کرد جہاں میگردی۔ سکندر گفت کہ ازین سفر مرخص
 فائدہ بود۔ پس است۔

قطرہ

امرو کہ پس گر ہمہ عالم بدو دہی حشش بسوی عالم دیگر کشد عنان
 چون دیگر نصیب او و پنجان بس است بہر تنش گلے و بہر شکم و دمان
 حکایت ۹۔ یکے از ملوک عرب را علت ناشنوائی پیش آمد بہر جمع
 بسیار و فزع بے شمار پیش آورد۔ وزیرے بود کہ بر حضرت ملک مرتبہ نصیحت
 و نیگواری داشت۔ بارخواست و ہنودہ داشت کہ باندک محنتی بفرج حساب نمودن

نشان حرم و صورت و سیرت الواعزم نیست قطعہ
 عارفان گاہ بلاشکر کنند کین بود نفس یقیں بالیدن
 از کیمیکہ ہمہ احسان کرد بقابے نتوان ناییدن
 ملک فرمود کہ موجب و لتنگی نہ نزول بلاست در حق مایکہ عموم شمول
 عناست در حق رعایا از آنکہ چوں جاسوس سمع قدم از دلیز گوش بیرون
 نهند تنگ گاہ سیدہ شاہ از آہ مظلوم بے انتباہ ماند تا آخر الامکار ملک
 یفساد انجامد۔

اے وزیر نیکخواہ از من بگوں شاہ را اگر نذر و گوش سوئے داخواہ سیدہ لیش
 نالہ مظلوم گوش آسمان کر می کند پنبہ غفلت بروں کن خسرو از گوش لیش
 حکایت ۱۰۔ آوردہ اند کہ بادشاہ غازان (نورالدین قراقرخ)،

روزے در شکار بود۔ از لشکر جدا افتاد و در دے پزرعہ نہاد۔ پیر مردے
 و پیر زنے در آن مرزعہ کلبہ داشتند چوں حوصلہ بخیلان تنگ چوں دہم
 زمستان بغایت سرد۔ تو گفتی کہ غریب ہزار حیثیہ خاک تراضہا کا فوری
 شبنم بخت و آسیای باد پیر از فضلہ برف آرد می بخت۔ بادشاہ از ایشان
 پناہ طلبید۔ بانکہ سلطان را شاخند کلبہ باو پرداختند۔

گئے کہ شاہ ز خیل و خیم جدا ماند کہے کہ پند اور اپنا دہ داند
 بادشاہ گفت شرط آنست کہ اشب یا یکدیگر صحبت و ایم و مبطف

مجاورہ سخن پر وازیم۔ ہر دو بعنرت بیا مدند۔ و بخدمت پیش بادشاہ غازاں
استاوند۔ بادشاہ از غازاں شکایت کرد۔ کہ لشکری را نیکو میدارد و عسرت
را می آزارد۔ پیر زن گفت اسے جو انور از سمرایں حدیث در گذر۔ و از سمر
گستاخی نام بادشاہ مبر۔ اگر عدل غازاں نبودے تا این دو بیچارہ دیر
بیا بان نیا سودے۔

عسب سلطان مکن بیچ احوال در گذر زین حدیث یہودہ
ز آنکہ از عدل بادشاہ است این کہ چنین فارغیم و آسودہ
دیدہ ام کہ فرعون و نمرود را شاید دشنام کردن از آنکہ ہر کرا خداے
تعالی ملک داد و عزیز کرد۔ نشانید کہ دشنام دہی و بخواری یاد کنی و این بیت
مناسب است۔

ہر کرایزد تعالی داد ملک و سلطنت پیش مردم کرد و دنیا عزیز محترم
چون خداوندش عزیز و محترم کردست تو نام اورا کے تو اتی کرد از خواری و ذم
بادشاہ غازاں چون این حکایت بشنود از پیر زن شکفت نمود۔ بامداد
کہ باو شاہ از کلیہ درویش برآمد و بر پایہ تخت پا نہاد۔ آن ہر دو پیر فقیر را
طلب نمود و پایہ ایشان را فلک افراشت و ازین حدیث امتیاز ہے عظیم
نمود و عدل و سخاوت افشود۔

ازیز چہر حکیم پر سیدند کہ حیات دائمی کرا باشد از آدمی زاو گفت و طاعت

رایکے عادل و دوم ظالم را۔ **قطعہ** ترانہ گشت ہر و یک عارف و عامی
 میان خلق قناعت لبس نکو مثلے یکے بہ نیک خصال و گربہ بدنامی
 اگر بیچگونہ مژومت عادل ظالم

حکایت - ۱۱۔ نوشیرواں روز نوروز یا مہرجاں افروز مجلس میدا
 دید کہ یکے از حاضران کہ باوے نسبت خویشی داشت جام زرین در بقل
 نہاد۔ تغافل کرد و چیزے تلفت۔ چون مجلس بر شکست آید گفت یکجکس
 بیرون نرود۔ تا تجسس کنم کہ جام زرین می باید۔ نوشیرواں گفت بگذار
 آنکس کہ گرفته باز نخواہد داد و آنکس کہ دید ظاہر نخواہد کرد۔ بعد از چند روز
 آن شخص درآمد جامہ نو پوشیدہ و موزہ در پا کردہ نوشیرواں اشارت بجامہ
 دے کرد۔ کہ اینہا از آنست۔ دے دامن از موزہ برداشت کہ این نیز از
 آنست۔ نوشیرواں بخندید و دانست کہ آن را بضرورت احتیاج کردہ بود۔

بضمود تا ہر مقال بوسے و ہند۔ **قطعہ**
 از گناہ تو چو آگاہ شود شاہ کریم معترف باش یاں و ز کزش عذر بخواد
 مکن انکار گنہ ز آنکہ گناہ و گرسنت بلکہ بسیاری از آن ہم بھرا نجا گناہ
حکایت - ۱۲۔ گناہ کارے را پیش خلیفہ آوردند۔ بقول ہنہ کہ

مستی آن شدہ بود۔ فرمان داد۔ گفت اسے امیر المؤمنین! اتہام بر
 گناہ ولست۔ و تجا و وزاران متعل۔ و پایہ ہمت امیر المؤمنین غفل

تراست از آنچه بلند تراست تجاوز نماید و یا آنچه فرو تراست فرو آید
خلیفہ را سخن وے خوش آمد گناہ وے را عفو کرد۔ **قطعہ**
عفو از گناہ فضل بود انتقام عدل زان تا یاب ز بزرخ بریں تا زمین است
کے فضل را گذارد و آورد بعدل روے داناکہ از تفاوتِ این ہر دو کہ است

حکایت - ۱۳۱۔ کود کے از بنی ہاشم با یکے از ارباب مکارم بے
ادبی کرد شکایت بعش بردند خواست تا دیر ادب کنند۔ گفت اے عم! من کرڈ
ام! آنچه کردم کہ عقل با من نبود۔ تو کن! آنچه میکنی کہ عقل با تہ۔ **قطعہ**
اگر سقیے بحکم نفس و ہوا نہ بوفی خرد کند کارے
ابر تو نفس و ہو چو غالب است جز براہ خرد مرو بارے

حکایت - ۱۳۲۔ اسکندر را گفتند۔ ای پسر سب یافتی آنچه یافتی
از دولت و ماطت و مملکت با صغیر سن و حدیثِ عمدہ گفت با شمالی و شنان تا
از عالم و دشمنی زمام تا یافتند۔ و از تعابید و دستان تا در قاعدہ دوستی استحکام یافتند۔

حکایت - ۱۳۳۔ ملک سکندر چوں بچرخیں شیر و شنان را دوست گردان و ستان را دوست

حکایت - ۱۳۴۔ بادشاہے از صاحبہ کے سوال کرد کہ از بادشاہی
چہ ماند؟ گفت یک چیز و لیکن بد و صفت۔ پرسید کہ آن کہ ام است
گفت نام! کہ چون عدل و احسان کنند از نیکی والا بترستی۔ **قطعہ**

ہزار سال کہ تھا کہ بادشاہی کرو
ازو نمائند بجز نام زشت در عالم
اگرچہ دولت کسری بسی نمائند وے
بعدل و داد شدش نام در زمانہ علم
حکایت ۱۶۔ امیرے اسیرے بیچارہ را بجلاوے خوشنوارہ داد

کہ وے را در پیغولہ بقتل رساند۔ جلاد بموجب فرمان وے را بوبراہہ برد
کہ از دیدہ مخ نشان بے آب تر بود۔ و از خاطر بیکسان خراب تر۔ شش
چنان پیغولہ و شتہ آدمی کش کہ نلذتے در و اندیشہ از ہول
تعالیٰ اشد بد انسان دشت انگیز کہ شیطان اندر و میگفت لاجول۔
القصہ چوں عزم جرم کرد۔ کہ از سر حشیہ شمشیرش آئے در کوفتاندو
آتش غضب سلطان را بدان آب فرو نشاند۔ بیچارہ آہ کرد و از ہر سو
ننگا بے نفی آں راہ برتے شد و در خرمن وجود جلاد افتاد۔ لفظ
آہ مظلوم فیر دل دو زلیست کہ ز شست قصار ہا گردو
گریسد بر نشان شگفت مدار تیر از ان شست کے خطا گردو

لاجرم بے اختیار بنبل از دست و پا بے بیچارہ بر گرفت۔ کہ اے
مسکین! سر خویش گیر و راہ بیاباں در پیش کہ من ترا بخون خود خریدم چہ
اگر این معنی را بعد گویش سلطان رساند۔ سرم بر بادو ہد۔ قطعہ

جواہر وی نہ آن باشد کہ چوں برق
شب بر کارواں یک دم در خشی
جواہر وی بوداں دم کہ چوں ابر
بگشت جاں مسکین آب بخشی

آوردہ اند کہ جلاد از کم ظرفی بسیار طرے عجب و پندار بنودہ سبز بجانب
آسمان کرو کہ خدا یا چنان کہ من یریں مسکین رحم آوردم۔ تو نیز بر من رحم آور۔
باتلف آواز داد کہ اسے نادان یا بابر تو رحم آور و ہم کہ از آتش و دوزخ غلام
کرویم۔ و رحم آوردن تو وقتے مسلم است کہ اور از مرگ خلاص کنی۔ قطعہ
وقتے از رحم آور و جلاد بر جیب رہے بود کس رحم آورد و پروردگار از لطف خدا
ہم یریں رحم آور و کرکشتیں بخشد مال ہم یراں رحمت کند کرد و خوش یابد غلام

حکایت - ۱۴۔ عمرو لیث صفار را غلامے بود در حالت مستی امیر را
و شام داد۔ امیر بزدانش فرستاد۔ چون بھوش آمد بقوتیش فرمان داد۔
غلام گفت۔ اسے امیر امن بد کردم در حالتے کہ بھوش بودم تو در حالتے کہ
بھوش داری بد کن۔ بدیں سخن از عقوبتش در گذشت و بانعام وافر و
خلعتے فاخر خرسند کرو۔ قطعہ

مست عشق ار کند ہزار خطا چشم پوشد خدائے غفار شش
شرم دار از خدا کہ بشناسی کتراز عمرو لیث صفار شش
حکایت - ۱۵۔ آوردہ اند کہ یکے از سلاطین را داعیہ شد۔

کہ حج خانہ خدا یگنار و۔ و بقدم حرمت طواف حریم عتبات بجائے آرو۔
و مزید صفحا و احبابیت دعا از اشباہ و اکفا ممتاز و سرفراز گردو۔ **حکایت**
بہست طواف حریم کردگار در دو جہاں واسطیہ اقتدار

اشرفِ مملکت، دارِ کائن دولت بموقفِ خض رسائیدند کہ اے ملک
شرطِ اداسے حجِ اینست طریق است۔ و سلاطین را دشمن بسیار باشد۔ اگر انبیل
و خشم غریبت نمائی تمہیہ ایشان دریں را دور دراز لغذرسے تمام دارد۔
اگر باندگہ ملازمتے توجه فرمائی خطرات کلی متصور است۔ و دیگر سلطان و پلید
حکم جاب دار و درجید۔ و قتیکہ سایہ دولت آنحضرت از مقاریب رعایا دور
شود ہرج و مرج پدید آید۔ و تمام صام خواص و عوام از مسلک انتظام
بیرون رود۔ سلطان فرمود کہ چون این سفر بیسہ نمی شود چون کم کہ ثواب
حج در بایم و از بیست این طاعت بہرہ مند گردم گفتند دریں ولایت
درویشے است کہ مدتہا اجاورتِ حرم کردہ و شہت حج با شرائط آن بجای
آورده حال و گشتہ عزت نشسته است و درآمد و شد بر خلق بسند۔ **باب**
گشتہ ز غوغائے خلایق ستوہ پائے کشیدست بدامان کوہ
شاید ثواب حجے توان خرید۔ و از مشوبت آن بکفے کامل توان رسید۔
بادشاہ از صدق عقیدتے کہ با اہل اللہ داشت بخدمت درویش رفت
و در اثنا سنے سخن فرمود۔ کہ ما آرزو سے حج از خمیہ سر برزوہ است و ارکان
حاکمت و مکتب صلاح در توقف می بینند۔ و استماع افتاد کہ ترا حج بسیار
است چه شود کہ ثواب یک حج بمن فروشی؟ تا تو بتوانے سی۔ و من ثواب
درویش گفت من ثواب ہمہ جہا را بتومی فروشم۔ بادشاہ پرسید کہ ہر حج

بچندمی فروششی بگفت ہر گامیکہ برداشتمہ ام در ہر چہ تمام دنیا و ہر چہ
 در دنیا است۔ سلطان گفت از دنیا و متاع دنیا مقدار اندک بیش و تصرف
 من نیست۔ و این بہائے یک قدم نمی شاید۔ پس چہ چگونہ توانم خرید ؟
 و بریں تقدیر بہائے ہمہ چہ با در خیال چوں توان گذرانید۔ در ویش گفت
 شاہ بائش ہمہ جہائے من پیش تو اسان ست شاہ گفت چگونہ بگفت اگر
 در قضیہ مظلومے عدل کنی و یک ساعت ہمہ داد خواہی بردازی تو اب
 آن بمن بخش تا من تو اب نصبت چہ تو بخشم۔ و ہنوز صرفہ بردہ باشم و وریں
 سودا سودے بسیار کردہ پس معلوم شد کہ سلطان را بعد از اقامت و سفر
 و سنن ہیچ طاعت واجبہ ترا از اشغال بمجالع نہ گمان خدا نیست و بصفت
 نصفت زلیتن و بنظر عدالت و حمایت در رعایا مکرستین چہ اگر حمایت عدالت
 نباشد۔ باب قوت و شوکت دمار از ضغائے خلق بر آرنہ۔ و چون ضعیف
 حالاں ہلاک شوند۔ اقویا نیز بر جائے نہاتند۔ چہ معیشت خلایق سیکہ گیر باز بستہ
 است۔ و انتظام احوال مردم جز بعدل ممکن نیست۔ **قطعہ**
 عدل نوریت کزو ملک منور گردد و ز نیش ہمہ آفاق معطر گردد
 عدل پیش آر و مراد دل درویش بر آرد تا تر ہر چہ مراد دست میسر گردد
حکایت ۱۹۔ آوردہ اند کہ باد شاہ بود و در اماک چین بود
 عدل آراستہ و نہال حالش بصفت نصفت پیراستہ۔

طیث

سقم رازیان عدل را سود از و خدا راضی و خلق خوشنود از و
 ناگاہ آفتے بحس سامعہ اوراہ یافت و گرائی در گوش او پدید آمدن
 دولت راجع کرد و چنان زار بگریست کہ حیلہ حاضران بر حال دے بگریہ آمدند
 و از برائے تسلیہ او تدبیر با بر آلیختند۔ ملک فرمود کہ شما گمان مبرید کہ من
 فوت حس سیم می گیریم چہ می دانم کہ عاقبت کار فتور و قصور بقوئی و حواس راہ خواہ
 یافت پس بطلان چیزے ازاں مرد خرمند چگونہ اند بگین شود۔ بل گریہ من بر آ
 آست کہ ناگاہ مظلومے داد خواہ بر در بار گاہ فریاد کن۔ و صدائے منتقامہ
 او بگوش من رسید و او محروم باز گردو۔ و من عنایت نمودم تا بآنکہ با ششم۔ تا دریں
 باب فکرے کردہ ام۔ بفرمایید تا دریں دیار نہا کنند کہ کسے غیر داد خواہ جامے
 سرخ پتوشد تا بدایں علامت بر حال مظلومان اطلاع یابیم و بلا و ایشان یکم

طیث

داد مظلومان بدہ مقصود محرومان برآر دین و دنیا با بدین داد و دوش معبود
 حکا۔ ۴۰۔ آوردہ اند۔ کہ سلطان ملک شاہ سلجوقی روزے بر کنارہ
 زندہ رود۔ شکارے میگردد۔ زمانے حجت استراحت در هر خوارے فرمود آمد۔
 از ملازمان سلطان ملک شاہ غلامے کہ حاجب خاغن بود بدے در آمد۔
 کاوے دید کہ بر کنار جوئے می چرید بفرمود تا آن گاؤ را گرفتہ بکشند و

قدرے گوشت ازاں کباب کرد۔ و اں گھاؤ ازاں عجوزہ بود کہ معیشت او
 باہماریتم کہ داشت از شیر او جلال می شد۔ چون ازاں واقعہ خبردار شد
 از خود بے خبر گشت۔ بیامدو بر سر پلے کہ گذر سلطان برآں بود منتظر بہ
 نشست۔ ناگاہ کو کبچہ دولت ملک شاہی برسید۔ برجست و عنان مرکب
 سلطان گرفت۔ ہماں غلام حاجب تازیانہ بر آورد و خواست کہ برآں
 عجوزہ بزند و منع کند۔ سلطان گفت بگذار کہ مظلوم و بیچارہ می نماید۔
 تا بنگرم کہ تعظم او چیست و داد او از دست کیست؟ پس روئے پیرزن
 آورد کہ لخن گوئی۔ پیرزن یکلم آنکہ گفتہ اند۔ مصرع

مظلوم دلیر باشد و چیرہ زیباں

زباں بکشاو کہ اسے پسراپ ارسال! اگر داد من بر سر پل زندہ رود
 مذہبی بعزت و جلال احدیت کہ بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو لستام
 دست مخاصمت از دامن تو کو تا نکشم۔ نیک اندیشہ کن کہ ازیں دو سر پل
 کدام اختیار میکنی۔؟

فرد

انصاف خود و داد من امروز بدہ بدہی بہ ازاں بود کہ بستانند
 سلطان از حمایت این سخن پیادہ شد و گفت زنیہارے مادر!
 من طاقت جواب اں سر پل ندارم۔ بگوئے تا بر تو کہ ستم کردہ است
 تا داد تو از بستانم۔ پیرزن گفت اے ملک! ہمیں غلام کہ حضور تو تازیانہ

عقوبت بر سر من کشید۔ چشمہ عیش مرا بکدر ریخته است۔ و کاوے کے
 عیش من و تیمان من از شیرش میا بود۔ یکشت و کباب کرد۔ ملک شاہ
 فرمود۔ تا غلام را سیاست کردند۔ و عوض یک مادہ گاؤ ہفتاد گاؤ از
 حلال ترو جے بدو دادند۔ و بعد از چند گاہ کہ سلطان وفات یافت پیر
 ہنوز در حیات بود تیم شے بر سر قبر وے آمد و وے نیاز یقیلہ دعا آؤ
 گفت۔ الہی! ایں بندہ تو کہ دریں خاک ست وقتے کہ من در ماندہ یوم
 دست من گرفت۔ حالا اور در ماندہ است تو بکرم دستگیری او کن من بیچارہ
 یوم او بعا جزی مخلوقیت خویش بر من یخشد۔ ایں زمان او بیچارہ است تو
 با قوت خالقیت خود برو یخشائے۔ یکے از جملہ عبدا ملک شاہ را بخواب
 دیدہ پیر۔ کہ خداے تعالیٰ یا تو چہ کرد۔؟ فرمود اگر دعائے آن پیر زین بفرماید
 من نرسیدے از چنگال عقاب عقوبت خلاص ممکن نبودے۔ ^{لطف}
 گفت کہ بر ر ہڈر آن گندہ پیر   گر بد عایم نشے و دستگیر
 بے نظر رحمت باد شاہ   حال من غمزدہ بودے شاہ
 داؤن اورا بد عارہ نمود   فیض و عایش در رحمت کشود
حکایت - ۲۱ - آوردہ اند کہ عمرو لیث یکے را بسخن صاحب
 غشے غموس ساخت۔ مادر آن کس عرضہ داشتے نوشتہ بر سر راہ عمرو
 بالساد چوں عمرو رسید پیر زن بتجھیل کاغذ یا ز می کرد کہ بدست عمرو بد ہر کہ

عمر نہ بود در رسید - عمر و تغیر شد و بفرمود تا آن ضعیفہ را دور گردند و از آنجا
در گذشت - باز عجزہ بر سر راہ آمد - بایستاد - تا عمر و باز گشت و دیگر بار پیش آمد
و نظم نمود - عمر و پیر رسید کہ این چه کس است ؟ گفتند - مادر فلان مجوس
است - عمر و از او متغیر بود و بگردانید - و بدو ملتفت نشد - پیر زن گفت
اے ملک ! حکم تو در بارہ پسر بیگناہ من چیست ؟ گفت آنکہ اورا صد جوب
بزنند و رویش سیاہ کنند - و گردش بگردانند - دندا کنند کہ ہر کہ در حضرت سلطان
عاصی شود سراسے وے این است - پیر زن گفت این حکم تومی کنی ؟ گفت
اے من این حکم می کنم ؟ گفت پس حکم خدا کجا باشد کہ ہر حکم کہ تو خواہی
کنی از بیست این سخن لرزہ بر عمر و افتاد و بیہوش شد - چون با خود بفرمود
تا مجوس را از زندان بیرون اوروند - و خلعت خاص بدو پوشانیدہ کہ
خاصہ سوار گردند - و گفت اورا در شہر و بازار بگردانید و منادی کن کہ ہر حکم
کہ خدا کند - عمر و لیث کہ باشد ؟ کہ خلاف ہو در خاطر گذرانند - **فرد**
او حاکم است و ما ہمہ عکوم حکم اوست - ما را چہ اعتبار بود - حکم حکم اوست
حکایت ۴۴ - آورده اند - کہ بادشاہ قباد و وزے در شکار از
شکار جدا افتاد - ہوا گرم شد و از تشنگی بے طاقت گشتہ ہر طرف می تگرست
و سایہ و سرچشمہ می طلبیدہ از دور سیاہی بنظرش درآمد کہ بپلان طرف
را ندخیمہ کہتہ دید و در میان باویہ زوہ و پیرزنے با دخیر خود رسائی آن نشستہ

چوں قباد برسد۔ آن زن از خیمه بیرون دوید و عتاش گرفته فرود آورد۔
 و ماحقیرے کہ داشت حاضر کرد۔ قباد طعامے خورد و آئے بیاشامید خواب
 برو غلبه کرد۔ لحظه بیا رسید۔ چوں از خواب درآمد بیکاه شده بود شب هاجبا
 اقامت نمود۔ بعد نماز شام گاوے از صحرایا مدد دخترک زن زال آن گاو
 را بدوشید۔ شیر بسیار حاصل شد۔ چنانچه قباد را عجب آمد و با خود گفت ای
 جماعت بخت اهل در صحرایا شسته اند۔ تا کسے بر سر ایشان اطلاع نیاید۔ هر
 روز چندین شیر از گاوے می گیرند۔ اگر در هفته یک روز سلطان دهمند
 مال ایشان را خلل نمی رسد۔ و خزانه را تو فی رے می شود۔ نیت کرد۔ که چوں
 به دارالملک برسد آن مواضع را بر رعیت نهد۔ چوں صبح شد دخترک گاو را
 گرفت و بدوشید۔ اندکے شیر فرود آمد۔ قباد بر آورده پیش مادر و دید۔
 که اے مادر! روے بد عا از که بادشاه مائیت ظلم کرده است۔ قباد تعجب
 نمود و گفت از چه دانستی؟ گفت هر بامداد گاو ما بسیار شیر دایم هر روز
 اندک۔ هرگاه که بادشاه نیت بد کند حق سبحانه برکت بردارد۔ قباد گفت ای صفتی
 و آن نیت از دل بیرون کرد و گفت۔ اکنون برو و بر سر کار شو۔ پس دختر
 برخواست و دیگر بار گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل شد۔ بار دیگر پیش مادر
 دوید و مشرودے نیکو نیتی بادشاه یوے رسانید۔ و ازینجا گفته اند که ملک عادل
 بهتر است از ایر بارنده و آفتاب تابنده حکیم فردوسی فرماید۔ نظم

ہرگز تم کہ از اہر باراں بود در اندیشہ شہریاراں بود
 چو برگردو اندیشہ بادشاہ نیابد زمین تم بوقت از ہوا
 چو عادل بود نشہ ز سختی منال کہ حدیش بہ است از فراخی سال

حکایت - ۲۲ - نقل کردہ اند - از بہرام گور - کہ دقتی در ہوائے
 گرم بدر باغے رسید - پیرے کہ باغبانی کردے آنجا حاضر بود - گفت لے
 پیر! دریں باغ انار ہست - گفت آدے - بہرام فرمود کہ قدے آبانار
 بیار - پیر برفت - و فی الحال قدے پر آب انار کردہ پیرون آورد - و بہت
 بہرام داد - بہا شاہ میدو گفت اے پیر! سائے ازین باغ چند حاصل
 میکنی - گفت سہ صد دینار گفت بدیوان خراج چہ میدہی - گفت
 بادشاہ ما از درخت چیزے نمیگیرد - و از زراعت عشر میگیرد - بہرام با خود
 اندیشہ کرد کہ در ملکیت من باغ بسیار است و در ہر باغے درخت بے شمار
 اگر از حاصل باغ عشر بدیوان دہند - میلغے حاصل میشود و رعیت را چند
 زمانے نمی رسند - بعد ازین بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند
 پس باغیاں را گفت قدے دیگر آب انار بیار - باغیاں برفت و پیرانہ
 مدے قدے آب آورد - بہرام گفت اے پیر! بوبت اول فنی و نفع
 آمدی و این بوبت انتظار بسیار دادی و ہر اہر آں نیاوردی پس نہاد
 کہ آن جوہن بہرام است - گفت اے جوان! گناہ از من نہو - از

بادشاہ بود کہ دریں وقت نیت نمود تا غیر داده - و اندیشہ ظلم فرمودہ لاجرم بکرت
از میوه بیرون رفتہ - من نوبت اول از یک انار آن ہمہ آب گرتیم و دریں
کرت از دہ انار بر آن حاصل نشد - بہرام ازین سخن متاثر گشت و آن اندیشہ
اندر دل بیرون کرد و گفت اے پیر ایک بار دیگر مقدارے آب انار بسیار - پیر
بیان رفت و بزودی بیرون آمد - خنداں و قدحے مالا مال از آب انار آوردہ
بدست بہرام داد - و گفت اے سوار عجیب حالیست کہ بادشاہ ما آن نیت
ظلم را غیر دواقی الحال اثر بکرت ظاہر شد - از یک انار این قسح پر آب شد
بہرام صورت حال با پیر در میان نہاد - و قصہ نیت خود و تغییر آن را باز گفت
و این سخن از آن ملک دو تنند بر صفحہ روزگار یادگار ماند - تا سلاطین ازین
سخن بہند پذیر شوند و نیت و اصلاح حال رعیت مقصود دارند **حکایت**
ہر شاہ کہ اونیت خود راست کند - یابد ز خلاصے آنچه درخواست کند
حکایت - ۳۴ - آوردہ اند کہ سلطان محمود بارکان دولت خود گفت
کہ اہل ترین مردمان پیدا کنید - بزرگان در گاہ - حکماوند ما وزیر کان و خوش
طبعان را باطراف و اکناف مملکت فرستادند - و ایشان متوجہ شدہ باستعلام
از چہیں گئے مشغول بودند و در استکشاف احوال عہال و احمقان مبالغہ
می نمودند - تا خریشے را دیدند کہ بر شاخ درختہ برآمد و تہر بر بن آن شاخ نینزد
تا گیتہ گردو - و معلوم بود کہ اگر آن شاخ یکسلسلہ ہر آئینہ آئینس از سیر

شاخ بلند بر زمین افتد۔ و اگر فرضاً ہزار جان داشتہ باشند یکے را بسلاست
 بزدمہ اتفاق کردند کہ این کس ابلہ ترین عالم است و او را گرفتہ ترو
 سلطان بردند و صورت حال بموقف عرض رسانید۔ ہندو سلطان فرمود کہ اذو
 ابلہ ترے هست، گفتند حضرت سلطان بیان فرماید۔ گفت حاکم ظالم کہ بجور
 و تعدی رعیت خود را بر اندازد و خود را بدیر و اطمینان و پیریشان ملامت سازد۔ نظم
 رعیت چونچ اندو سلطان درخت درخت اسے پسہ باشند از بیخ سخت
 تبر برین آں درختے مزین کہ بالاسے شاخیں گرفتگی وطن
 کہ چون سست گردید بیخ درخت زپائے اندر آید بیک پا درخت
 کسے کو جفا و ستم می کند یقین ست کو بیخ خود می کند۔

باب دوم در ظلم مثنوی

ظلم در اصل خلیفتن نہ نکوست کہ ہمہ ظلمت قیامت از دست
 بشنوا۔ ے ظالم خدا آزار یس للظالمین عینی اللہ
 حکما ظلم را چنین تعریف کردہ اند کہ وضع الشئی فی غیر محلہ ہر
 چنان نماید ظلم است۔

حکایت ۱۔ نقل کردہ اند کہ یکے از بزرگان نام اوزید را بہ

بود گفت در لشکر بودم بمنزعه رسیدم که بیایط زمین بدیایط سبزه ملون بود
 دیگران اسپان خود مارا دهکشت زار انداختند من عنان اسپ خود را گرفته
 نشستم پیر و هفتان پیش آمد و گفت تو چرا اسپ مارا نمانی کنی - گفتم می
 ترسم که مرا بکل کنی - گفت (خدا شتر ترا دور دارد) که تو ایشان را بمنزعه
 من گذاشتی - گفتم چگونه - گفت اگر برکت تو نبوده این همه هلاک
 شده بود - **قطعه**

اگر نه صحبت نیکان بود میان بدل زشوی عمل خود بدان فنا گردند
 خدای دور کند این گروه را زمین کتابیک نفس این ظالمان بهیلا گردند
حکایت ۴ - در کتب اهل بیت آورده اند که هیچ وجه بظلم و ستم
 اعتماد نشاید کرد - و از راه تشبیل می گویند شخصی در بیابان می رفت بموضع رسید
 که کابو و انیان آتش کرده بودند درفته رفته پاوان را اشتعال داده بود -
 و در بنیم ها گرفته - مدتی بزرگ برپاره چوب مانده از هیچ طرف راه نمی
 یافته که رود - آن مرد را رحم آمد و بران مار دول سوخت - گفت اگر چه دشمن
 است اما در مانده است و تنگیزی در ماندگان سنت اهل کرم است -

ششوی

یاری در مانده همی کار نکوست خواه دشمن باشد آنکس خواه دوست
 چون ز پا افتاده بینی اسیر از سرش در بگذر دوستش بگیر

پس تو برہ بر سر چوب کرد و اُور از آتش بر کشید و بیرون آورد۔
 مار بوسے در بخن آمد و گفت ترا زخم خواهم زدن۔ مرد گفت من باتو نیکی
 کرده ام۔ گفت راست می گوئی چه امید میداشتی؟ بدانتی کہ من دشمن تو
 بودم و معاونت دشمن از عقل دور است۔ گفتی

مکن ہرگز بجائے بد نگوئی کہ تا مردم نگویند پاراوائی
 چو کلک ظلم مشرت می تراشی شریک اندر بدات ظلم باشی
 گفت البتہ ترا زخم خواهم زدن۔ گفت نیکی را چگونہ مکافات بدی باشد
 گفت آری در مذہب آدمی زاد نیکی را مکافات بدی است۔ اگر
 خوابی بدی دعوی گواہ آرم۔ گفت اگر گواہ باشد مرا بخت ہلاک کردہ پا
 و بر تو ملامت نیاشد۔ از دور گاؤ بیشے پدید شد۔ گوئی گاؤ زمیں است
 کہ پھر آمدہ یا تور فلک از ہوا۔ مار گفت بیاتامہ نزدیک اور و یک چون پیش
 گاؤ بیش رسیدند۔ مرد گفت نیکی را مکافات چه باشد؟ گاؤ بیش گفت پیش
 آدمی زاد بدی را گفت تا من جوان بوم شیر و شتاج میدادم کہ از من مالک
 من فائدہ می گرفت چون پیر شدم سرداد۔

روزہ مالک من بگذشت مرا فرہ دید بقصابے فروخت کہ مرا بکشد
 و حقوق چندین سالہ را بیج اختیارے نیست۔ مار گفت گواہی داد
 مرد گفت بیک گواہ حکم چون کنند۔ فرود

مصطفیٰؐ گفت بزرگ و بزمرو ملک بے دو گواہ نتوان کرد
از ورنہ ناگاہ درخت پدید آید۔ مارگفت ازاں درخت سوال کنیم چون
نزدیک درخت رسیدند۔ مروگفت نیکی را مکافات چہ باشد؟ درخت گفت
نیکی را پیش آدمی زاد بدی است۔ گفت چگونه؟ گفت در بیابان مسافران
را سایہ می کشم و از حرارت آفتاب خلاصی می دهم۔ ناگاہ کسی کہ در سایہ من
لحظہ نشست و بیا سود چون بالا نظر کند۔ گوید فلاں شاخ دستہ تیر را
شاید دستہ این شاخ در را شاید۔ چنانکہ بزرگان گفتہ اند۔ مثنوی
و طبیعت آدمی و قانیست بر نیکی بجز بدش جز نیست
در سایہ ہر درخت کا سود از پنج برید شاخ او زود
مارگفت اینک دو گواہ شدن بزرگم درودہ۔ گفت تا قاضی حکم کن حجت
تو ثابت نشود۔ ناگاہ روباہے پیدا شد۔ مارگفت ہر چہ روباہہ گوید۔ چنان
باشد۔ چون نزدیک روباہہ رسیدند۔ پیش ازاں کہ از ورسندہ بانگ بر
مرد زد و گفت نہایت کہ جزا ہے نیکی بدی باشد؟ اما تو چہ نیکی کردہ بجلئے
او؟ مروگفت اورا از دروں آتش بر آورده بودم گفت تو چون و آتش روی
کہ اورا بروں آری؟ دروغ می گویی۔ غزو
نہاد و بر تو آتش مہربانی خلاص اورا از آتش کے توانی
گفت تو نیزہ بر سر چوب کردم تا او در تو برہ برقت اورا بروں تھوہم

رو باه گفت مرا باور نمی آید که مارے بدیں بزرگی چوں در کویره رود - مار
گفت راست می گوید - گفت اژاں می گوئی تا بکافات نیکی بروے بدی
کنی اگر راست میگوئی تو در کویره روتا من ببینم و حکم کنم - مار بدیں سخن ترفیقه
شد و در کویره رفت - رو باه روے یدای مرد آورد و گفت اکنون فرصت
نگاه دارد مگر تویره محکم کن و مار بردارد و بزدن تا بکافایت شود - یدانکه هر که وقت
فرصت در بکافایت دشمن تقصیر کند بهلاک خویشش تعجیل کرده باشد -

قطعه

بشنو از من نصیحت که اژاں   تو شوی شاد و دوستان خوشنود
پاسے دشمن چو آمد اندر سنگ   سنگ بر گیر و بر سرش زن زود
آن شهر را ظالم و بدیم گفتیم نیست اقامت نکنند دعوت استقامت که
ظلم سبب بکافایت و ظالم مستحق عقوبت نارد - و چون بلا بر طائفه
نازل شود بر خاص و عام برابر گردد -

چون اژاں و یار چنان قرار یافت جانب ملک ستار شتافتیم طائفه
ترکان باد و شر و آیدر با همراه شدند - و جماعه از دزدان خو خوار ازین حال
آگاه از قضاے مار و آن شدند - و امیر ظالم در قضاے دزدان - امامت
می بود - تا چندی آنکه دزدان را از قتل رسانند و دست تعزیری ببالا آوردند

دزدان را بدین بیان بیاورد - و اموال بخیرانه سپارد - قطعه
 مردم در ویش را با مال دار نمی باشد اتفاق اندر مستقیم
 زانکه از فاسق نه بیند فائده از جفاست دزد باشتد و زانکه
 چون وقت نزول شد و مردم بترتیب عشا مشغول - بیکه از یاران را
 گفت - درین نزدیکی چشمه پنجه است و در کنار آن کسین گاه نیزه کرد
 مصلحت شود و سه بدان مقام آریم - بکن که در فرصت صبح با هم آشت
 چون آنجا رسیدیم و در کسین نشستیم - آواز سگ از مکان برخواست گفتیم بر سر بید
 که آواز سگ برخواست - مگر وز و حرامی در قفاست چون بکار و از رسیدیم
 و خبر دادیم همه برخواستند و چندانکه راه طلب کردیم نیافتیم و رو بستان
 کردیم و بشافتم - مشکوی

بسا کار است که ناخوش باشد چو واقع گردد آن بس خوب باشد
 اگر خواهی که این معنی بدانی عسکی آن نکل و شمشیر باغی
 آن شب تا صبح راه بریدیم تا بمنزل رسیدیم - و از دور و راز و تونی که
 داشتیم بیکه نمائند ناگاه بجانب راه نگاه کردیم - چهل نفر سوار پایا آمدند
 هر یک با طلعت چون شب دجور و تیشه در دست چون شعله نور از آتش
 بدکیشان هر یک چو رعد میفرید - و تیغ ایشان چون برق می درخشید
 بپهل نزدیک ما رسیدند بیالاست حسن و دیدیم - یک روز شکر تر شد

آخر الامر سخت نصحت بستند۔ شنیدم۔ کہ امیر ظالم را در حیت بالایش
مقاتله افتاد۔ و از طرفین بسیار بدو زح رفتند۔ **قطعہ**

چو در میان ستمگارگان خلاف افتد بود مبارک اگر چه خلاف مشوم است
روایت است از پیغمبر خدا این قول کہ اختلاف دو ظالم نجات مظلوم است

حکایت ۴۴۔ یکے از سپہ سالاران مقتضم نجافہ درویشیہ با سیاہ
خونہ نزول کرد۔ درویش گفت منشور دارم کہ کسے بے اجازت در خانہ
من در نیاید۔ گفت منشور تو کو؟ درویش مصحفی آورد و ایں آیت بروے
نخواند: **كَانَ الْخَلْقُ يَوْمَئِذٍ يَكْفُرًا** **فرد**

ہر کہ بینی در لب بیگانہ اش جز بدستوری مرد در شانہ اش
گفت پنداشتم کہ منشور مقتضم داری۔ و درویش را برنجائید۔ درویش
ایں حکایت یہ مقتضم رسانید۔ اورا گفت اسے ناکس بد اعتقاد فرمان مارا
بر فرمان خداوند ترجیح فی نہی۔ بفرمود تا سیاہستن کنند۔

رُپائی

ظالم تر خلق اگر تدائے من تو مالگویم اسے یادار۔

آنست کہ قول شاہ ظالم باقول خدا کند برابر

حکایت ۴۵۔ در عہد عبداللہ بن طاہر کہ در عدلیگانہ بودو

دروادویش افسانہ مملکت خراسان او داشت۔ جماعتے عس از

نیشاپور دوازده دزد را گرفته بودند۔ و زندان برده و پیش ملک غوثه
داشتند۔ در شب یکے از ایشان بگریخت۔ از عتاب ملک ترسیدند
بجائے دے غیبے را بے گناہ زندان کردند۔ بچاره در گوشه زندان
خراب نیاز ساخت و حاجت خود بے نیاز پرداخت و میگفت۔
قطعه

اے کز نیاز حاجت بچاره می دهی بشنو نیاز و حاجت بچارگی من
مظلوم و بیگناهم و آورده از وطن رحمت کن و بخش باوارگی من
عبداللہ آن شب سہ بار بخواب دید۔ کہ تخت دے رانگوں سار
کردند۔ ہم در شب وزرا را جمع ساخت و حال گفت۔ وژ را گفتند ای
از افتخارات اعلام است۔ گفت تے بلکہ از حال مظلوم اعلام است
تفحص زندانیان فرمود۔ آن درویش غریب را حاضر آوردند۔ عبداللہ
از حال دے پرسید۔ بیگناہ بود۔ گفت اے مظلوم مرا بجل کن۔ گفت
بجل کردم۔ گفت ہزار دینار از من بتان۔ گفت باستعدا و کسب حلال
خود از قبول مال تو مستغنیم۔
قطعه

پدرے دوش با پسر میگفت کہ مکن ترک کسب جان پدر
صبر زر اگر ترا بخشند کسب ہر روز بہ زضرہ زر
گفت از من حاجت بخواد۔ گفت چرا حاجت از من بخوام کہ از

برائے من در شب سہ ہار تخت ترا نگوں ساز کرد۔ عبداللہ چون این سخن
 بشنید از تخت فرو آمد و فریاد بر آورد و در قدم آن درویش افتاد

قطعه

داد از کسے طلب کہ بد اند ضمیر تو تا آنکہ از دہان تو ناید سخن برون
 داد از کسے طلب کہ کند پیر و خواہ تخت ہزار شاہ بیک آہ سرنگون
 حکایت ۴۰۔ دوستی شکایت بن آورد۔ کہ فلان عامل دام چور
 نمادہ و داد بیداد دادہ۔ گفتم شکر کن کہ چون جورش بغایت مشہ
 دوزش نہایت رسد۔ چہ عادت و نیای دنی است کہ ہر سو دوزش را حسرت
 است و ہر کمالش را نقصان۔ قطعه

خویش را سوژہ دار نگو بینی ہر کہ از ظلم آتش افروز و
 دیدہ کالش از چہار جہد ہمہ پیوند خواہش تن سوژہ
 ولا شک چہ اندک در قیامت مظلوم را مقبوت و جہراست ظالم را
 عقوبت و جزر۔ و حکیمان گفتہ اند کہ ہر غلبہ موجب نجات است مگر غلبہ
 در ظلم کہ باعث ہلاک است۔ قطعه

اے بے خبر از پیش فرمائے قیامت امروز کن ظلم یکن روز من ظالم
 در روز مظالم نہ کنی گفتم امروز فردا است کہ مظلوم کند خندہ لظالم
 و غالباً تجسرت کردہ ایم کہ اہل ظلم بمثایہ امت نوح اند کہ چون

نافرمانی از حد بردند طوفاں خوردند - جزایں فرق نیست که آب طوفانات
 آب بود - و این آتش - آن از تورگیل برخواست و این از تور دل از آن
 بجودی خلاص شدند و اثری بجو - **قطعه**

مکن از ظلم و ستم هیچ دے را نکلین   یا چو کردی باین از جود فرداں شادش
 خانه را مکن از تیشه بید و خراب   یا بقدرای پادگونی که بود آبادش
 القصد بے بر تباد که داخل معزول شد و کساں حاکم که بمهاور تش
 مبادرت جستند - چندانش رنج و آشتند و شکجه کردند - که چراغ عمرش ببرد -
 و آتش ظلمش فرو نشست - **قطعه**

ظالم! ترست که خود روز بے شوی از ظلم و گیران مظلوم
 خوان نیست ز پیش بر و دارند خود بانی چو و گیران محسوم
 عادت نوشتن رواں آن بود که اگر تنی از دوستان یگانه از بوستان
 بیگانه سیبے ببرد و دیرا آ سیبے کردے - و گفتی - **قطعه**

جو اگر کم بود و گر افروز   زان زیانار سد و آخر کار
 اے بسا دو دمان که خواہد خست   آتش از اندک است اگر بسیار
 حکایت بادشاه کیست طبع و خست و انیان حرص از
 شہوت ظالمان اندوخته بدیں سبب جانب مظلومان مگرفتے و نصحت
 باصحاں پذیر رفتے - **قطعه**

که از آنکه زینتی حرم طبع بود در گوش علاج می نکند نه درد داشتند
 حکیم گفت علاج حسود طامع را مگر به بند کنی - و رسته سودمند بدین
 آورده اند که بنی بر نیاید که اعیان مملکت در افراش بیجان محبت
 یستند و بیایند عرش بنگ خدمت شکستند - **قطعه**
 ابدی ظالم از ستاند شاه دانش و گوش چشم نیمه شود
 داو منظوم را بگیر از و صبح عرش چو شام تیره شود

باب سوم

در احسان و شفقت و ایثار و کم

حکایت ۱- شرط آدمی آنست که بر اتباع خویش مهربانی کند و اگر
 همه انواع حیوانات بمشابهت افراد از آدمی زیادت است بلکه ایشان
 را شفقت یا یکدیگر بگریزش از آدمی است - چنانچه مار و مور و امثال آن
 هرگاه کسی قصد یک از افراد ایشان میکند همه بقدر وسع بدفع آن
 معاون گردند و بزرگان گفته اند - **قطعه**
 هر که قصد مار و مور می کند جمله میگویند در دفعش بحبان
 آدمی با اگر کسی قصد کند کس معاون نیست اندر دفع آن
 بدانکه اكمال شفقت ایثار است و معنی ایثار اختیار هرا و غیر است

بر مرد خویش با وجود احتیاج - **نظم**
 نصیحتی زیر احتیاط خواہم کرد
 مرد خویش تو ایثار نامرادے کن
 کہ تا مرد و دوا عالم میسرت باشد
حکایت - ۲ - یکے از اصحاب را مہمانے رسید - فرزند ان و عیال ان
 گرسنہ بودند - ماحضر اندک باکود - چون سفرہ طعام پیش آوردند زن
 چراغ بہمانہ بکشت ایشان دست کشیدہ داشتند تا مہمان بقدر
 احتیاج تناول نماید و خود گرسنہ نشستند -

قطرہ

گرسنہ بنشین و مہمان سیر کن تا ترا گویم بہشتی و سخی
 آنکہ باشد سیر و مہمان گرسنہ باشد از روی مروت و دینی
 و بزرگان گفتہ اند - مرد مہمان چہار قسم اند - یکے لیٹم کہ خود بخورد و یکے
 ندہد - دوم بخیل کہ خود بخورد و یکے نہ دہد سوم سخی کہ خود خورد و یکے
 دہد چہارم کریم کہ یکے دہد و خود نخورد - و این صفت خدای تعالیٰ است
حکایت - ۳ - آوردہ اند کہ شخصے دختر عم خویش را می خواست
 پدرش گفت من مرد بخیل چوں ذکر م رود مقلوبش را غنیمت بشمار و چوں
 صفت مروتی کند معکوسش را دوست تر دارم - **نظم**
 درویش شکستہ کہ آید بدردم ہرگز نہ بنان یاد کنم بکارم

درخانہ من برادرم یا پدرم گریاسے نہد جامعہ زدستش بدم
 حاتم طائی را دشمن میدارم اگر سروے نزدیک من آری دختر
 تو دہم۔ اویدہ حاتم رفت و آواز داد۔ حاتم بیرون آمد۔ ہرگز حاتم
 را ندیدہ بود۔ گفت حاتم درخیمہ است۔ گفت میخواہم کہ اورا بکشم
 تا عم دختر را بمن دہد۔ گفت زیر قلاں درخت رو۔ تا بینی و بکشی
 و کار تو بر آید۔ در حال حاتم بدان موضع رفت دو ستارے بر سر کشید
 و خود را در خواب ساخت و گفت۔ قطعہ

گر بجای من درویش بر آید کارت دلی قوی دار کہ من جان بارادرت
 و دنیاں بیچ زیادت بود انہم خوہی تا فلانے قدمت آن و زیارت ہایم
 چون بیاسے درخت آمدنھے راوید ختمہ دو ستارے بروے کشیدہ
 رہے وے را بکشاد ہماں شخص بود۔ کہ برورخیمہ ویدہ بود دانست کہ
 حاتم است و فتوت مینماید۔ در حال در قمرش ہفتا و دو عذر خواست
 و باز گشت و دخترش را بگرفت۔

حکایت (۴) آوردہ اند کہ ہارون رشید و ابویوسف قاضی
 یثی کہ وزیر او بود ہر سہ بنیارتے میرفتند۔ بزرگے راویدند کہ بر کسی
 نشستہ بود و وجہ عظیم گردوے حلقہ زدہ۔ خلیفہ پرسید کہ ایں
 کیست ابویوسف گفت۔ کہ عبدالرحمن بشیر کہ خلیفہ اہل اسلام دے

آمدہ و نہاریات او واد از بہر خلیفہ قیام نمود۔ و التفات بدو نکرد و خجل باز
گشت۔ قطرہ

فقیر قانع سلطان و بادشاہ خواست چہ غم ز حضرت سلطان و بادشاہ دارد
اگر چہ باو شہنشاہ و سپاہ دارد و مال فقیر دارد و ازین بیش چون خدا
دارد یحییٰ و زکریا رسید از کسی کہ این مرد از دنیا بیج دارد یا نہ۔ اُن کس
گفت صد ہزار درم قرض دارد۔ دیگر روز یحییٰ صد ہزار درم فرستاد
عبدالرحمن قبول نہ کرد و گفت یحییٰ را بگوید ابا کہ مروت تو ز ہمت درویشا
بیش نیست۔ نظم

مروت اُن نبود کہ طریق استغنا تو انکس بہ فقیر دہ فضال خوش
مروت از رہ عقل اُن بود کہ حاجت قبول می نکرد اُن فضال ز درویش

حکایت - ۵۔ ابراہیم ادہم از صوفیان دمشق رسید کہ سیرت
شما پیوستہ گفتند اگر بیاہیم بخویم و اگر بیاہیم میرنگیم۔ ابراہیم شنید
و گفت سگان بلج را ہمیں حالت است گفتند سیرت صوفیان بلج چیست
گفت اگر بیاہند ایثار کنند و اگر نیاہند شکر کنند۔ کہ گفتہ اند قطرہ

شکر پرستی کند عادت زانکہ فقرست و فقر عادت است

ہستی و نیستی یکے داند کہ ز دو عالم فروین ہست و است

حکایت - ۶۔ شخصے را قرض بسیار ہر آمد۔ اور انہ ز دکر کے بردند۔

و نشان دادند۔ اور دریا زادید کہ در معاملہ سببہ مجاہدہ میگردد۔ باز گشت
ومی گفت۔

پلیٹ

اترا کہ ایں ہمہ گفت است و گوئی برود۔ چہ گوئے از تو توقع کنی کہ کسے کرے
خواجہ دانست کہ پکار سے آندہ است۔ در عقبہ سے برقت و گفت
پرانچہ آندہ بودم ہیفا مکرہ بود۔ بغلامی اشارت کرد۔ غلام سترہ زر کہ ہزار
و تیار بود بدوداد۔ مرد را عجب آندہ گفت۔ اُن چہ بود و ایں چہیست
گفت اُن معاملہ بود و ایں مروت اہمال اُن ہمسر و دوست است۔ و
اہمال ایں دور از قوت۔

قطرہ

حیف کردی منا کسے زمن پیرو دو ہفتہ فکر کنم در زبان تو فیرش
و گر ہزار پدر و پیش مستمند و ہم دو سال شکر کنم در قبول تو فیرش
حکایت۔ جواد سے را پڑ سہارند کہ از آئینہ بہتاجان میدہی
و بسا اہلان میریزی۔ ہیچ در باطن خود رعونت و بر فقیران منتے بازی
یابی۔ گفت ہیسات با حکم من در کوشش و بخشش حکم کفایر است
کہ در دست طبخ است۔ اگر چہ ہر چہ طبخ میدہد بر کفایر می گذرد اما
کفایر بخود گمارد و ہندگی کے برد۔

قطرہ

رُجید روزی از گفتہ خواجہ سترہ روزی وہ خربت
نیست جز از کاسہ و کفایر و یک رزق را
پہر روزی خولان خوش نیست از دست نی
یہ کہ باشد کاسہ و کفایر از دست نی

حکایت - ۸ - خلیفہ بغداد در مہکب مکرکب چشت و شوکت خود
 میراند و یوانہ پیش فرمے رسید - گفت اسے خلیفہ اعلیٰ ان کشتہ دار کہ در
 مدح تو سہ بیت گفتہ ام - گفت بخوان - خواند - خلیفہ را خوش آمد -
 دیوانہ چون آنرا دید - گفت مراسمہ درم عنایت کن تا وقت و حریا
 خرم و سیر بخورم - خلیفہ فرمان داد تا ہر بیتہ ہزار درم بدہند - قطعہ
 چون ذل فاقہ زور کند بر سخنرے - گریہ بادشاہ سنا و کند رو است
 مدوح چون گریہ پو کرد شعرا و بہریت را خزانہ گوہر و ہدیر است
 حکایت - ۹ - ابراہیم ابن سلیمان ابن عبد الملک گوید کہ در
 آن وقت کہ نوبت خلافت از بنی امیہ بہ بنی العباس انتقال یافت
 و بنی العباس بنی امیہ را میگرفتند - من بیرون کوفہ یر بام سہ است کہ
 بصرہ مشرق بود نشسته بودم - دیدم کہ علمائے سیاہ از کوفہ بیرون آمد
 در خاطر من چنین افتاد کہ آن جماعت بطلب من می آیند از بام فرود
 آمد و بکوفہ درآمد بیکس را نمی شناختم کہ پیش دے پنہاں شدیم
 بدر سہارے نزدیک رسیدم در آمدم کہ مردے خوبصورت سوارہ ایستادہ
 است و چیمہ از غلامان و خادمان گرد او پر آمدہ در پیش او آمدیم سلام
 کردم گفت تو کیستی و حاجت تو چیست ؟ گفت مردے ام گریختہ و از
 خصم ترسیدہ بمنزل تو پناہ آوردہ ام مرا بمنزل خود در آورد و در

چہرہ کہ نزدیک حرم و سے بود نشانند - چند روز آنجا بودم بہ بہترین حال -
 ہرچہ دوست ترمید انہم از مطاعم و مشارب و ملائس ہمہ پیش من حاضر بود -
 از من پنج نعی پرسید - ہر روز یکبار سوار می شد و بازمی آمد یک روز
 از پرسیدم کہ ہر روز تازی بنیم کہ سوار می شوی و زود می آئی - بچہ کا -
 میروی ؟ گفت ابراہیم بن سلمان پدر مرا کشتہ است - ششیدہ ام کہ
 پنهان شدہ است ہر روز میروم - بامید آنکہ شاید کہ سے را ببینم و
 قصاص پدر ازو بستانم - چون این را شنیدم ازاد بار خود در تعجب ماندم
 کہ مرا قضا در منزل کسے انداخت کہ طالب قتل من است - از حیاستہ
 خود سیر اندام - آن مرو را نام سے و نام پدر سے پرسیدم - دانستم کہ
 راست میگوید - گفتم اسے جو انہم را ترا در ذمہ من حقوق بسیار است
 و اجاستہ بر من کہ بر خصم تو دلالت کنم - و این را بہ آمد و شد بر تو کوتاہ
 گردانم ابراہیم ابن سلمان منم خون پدر خود از منی نخواہ او از من یاور
 نکرد - و گفت از حیات خود بنگ آمدی میخواستی کہ ازین محنت خلاص
 شوی گفتم لا والله من اورا کشتہ ام و نشانہا گفتم - و است کہ راست
 میگوید - رنگ او بر افروخت و چشمان او سرخ شد - زمانے سرور پیش
 انداخت - بعد از ان گفت زود باشد کہ بہ پدر سی داد خون خود از
 تو خواہد - من زمینار سے کہ ترا دادہ ام - باطل نکم یر خیر و بیرون رو

کہ بر نفس خود ایمین میسم مبادا کہ گریہ تد سے بتور سام۔ ایں بگفت و ہزار دنیا
عطا فرمود بگر فتم و بیرون آدم۔ ^{نظم}

جو نمر و اجو نمر وی بیاموز از مردان جہاں مروی بیاموز

درون از کین کین جو یان نگہدار زبان از طعن بدگو یاں نگہدار

نکوئی کن یاں کو با تو بد کرد کنز اں بد رخنہ در اقبال خود کرد

چو آئین نکو کاری کنی ساز نگر دو جز بتوان نیکوئی باز

حکایت - ۱۰۔ حاتم را پیر سیدند کہ ہرگز از خود کریم تر دیدی اگفت

بلے۔ روزے بخانہ یتیم فرود آدم داوودہ سرگوسفند داشت فی الحال

یک گوسفند را کشت و تحت و پیش من آورد۔ مرا از دو قطعہ گوشت خوش آمد

بخوردم و گفتم واسطہ بیہ خوش است۔ آن پسر بیرون رفت و یک یک

گوسفند را می کشت و آن موضع را می بخت و پیش من می آورد۔ و من۔

از ان آگاہ شے۔ چوں بیرون آدم کہ سوار شوم دیدم کہ بیرون خانہ

خون بسا را نیختہ است۔ پیر سیدم کہ ایں چیست گفتند وے ہمہ

گوسفندان خود را کشت ملا متش کردم کہ چرا چنین کردی گفت سبحان اللہ

چوں ترا خوش آمد چیزے کہ من مالک آن باشم و در آن نیکی کنم۔ پس رفت

سیرتی باشد در عرب۔ پس حاتم را پیر سیدند کہ تو اورا در مقابلہ آن چہ

داوی گفتی سی صد سرخ موسی و پانصد گوسفند۔ گفتہ پس تو کریم باشی

گفت: زیمات باد سے ہر چہ داشت و داد - ومن از آنچه داشت از بسیار اندکے پیش
نہاوم -

چوں گدائے کہ نیم نان دارد - تمامی و ہر زمانہ خویش
پیشینہ زان بود کہ شاہ جہاں - ہدیہ از خزانہ خویش
کجا سیت - اور طائفہ افغان و قلعے کا شان را غارت کروند و خواہیا
بروند و خونخوار - تاہم کجا چہ عریاں شد و چستہ گریاں - قضا را کاشانی
افغان را در کاشانہ نشست - یکے از اہل آن دیار بر سر شہی غالبہ و
جہی بر خاک میالید - یکے آفتش اسے براد - بیرت عاقلان است کہ
بر دوست نالند - نہ برو دشمن - نہ اہل اڑاں طائفہ است کہ بیچ زندہ
بر تن بیچ زندہ نگذارند و ہر کجا مانے و خواہے را دیدند نان را خورند
و خوان را بروند -

فرسے کیسے دلیر تر از شیر جان شکار - خیلہ بخون حریف تر از مرگ گاہاں
در خم خام شان کہ اڑاں بیل در ہراس - در لوک تیغ شان کہ اڑاں شیر و فکراں
از بیکہ خستہ بستہ گراں یار شد زمین - از بیکہ کشتہ پشتہ بزنہاں شد شاں

تو شہید اندازند تن نہ ہوشیہ ماند اندر - نہ آہیہ ماند بر عارض نہ تلایہ ماند بر سر
بیغمان آن چنان بروند و آن چنان را - کہ نہ اند و نہ مانہ ساقی ماند و نہ مانہ

گفت: اسے رفیق حق بآست لیکن چون من دشمن را بدین حال بستم
دوست دارم۔ ^{قطعه}

نفس امارہ کو دشمن ٹست چون شود کشتہ دوست گردودست
تن تو پوست هست جان تو مشتر مغز است از دوست بشکن پوست
حکایت ۱۳۱ - آورده اند کہ یکے از بزرگان راکہ ودیعت حیات

بمکمل اجل سپردہ بود و تحت ازین مرحلہ قاتی بسر اسے جاودانی بردہ در
خواب دیدند۔ و از حالتیکہ بعد وفات وسے را واقع شدہ بود پرسیدند
نمرود کہ بدتے ور شکنجہ غذاب گرفتار بودم۔ و در چنگال عقاب حقوبت
می فرسودم ناگاہ پروانہ نجات از دیوان گرم الہی بر سید و حق سبحانہ
گناہان مرا بیامرزید۔ سائل از وسے استفسار نمود کہ بیچ دانستی کہ
سبب امر و زش چہ بود و بیچہ و سیاست صورتی خلاصی رونمود جواب
داد کہ آرسے در بیابانے زباطے ساختہ بودم۔ مگر ورویشے در گر مگاہ
روژ بسائیے آن رباط پناہ آورد۔ و زمانے استراحت کردہ چون مشقت
اہ براحت مبدل گشتہ بود از وسے نیاز زبان بدعا کشادہ و بریں وجہ
گفتہ کہ خدایا بانی این موضع را بیامرز۔ فی الحال تیروعایے او بر نشانی
اجابت رسیدہ مرا بیامرزید و از حضرتہ قیم بروضہ نعیم رسانید۔ ^{قصہ}
ہر چند بروے کار و رمی نگر م نیکی است اکہ نیکی است و گر ہمہ بیچ

حکایت - ۱۱۱ - در اخبار آندہ کہ خسرو پروزر اسپیہ سالارے
بود بیشک کشتی دشمن کشتی معروف و مذکورہ و بتاترت رائے وقت عزم
در اطراف مملکت موصوف و مشهور مقرب ملک و عمدہ ممالک یودے
خسرو پروزر از صوابدید او عدول نمودے۔ **ہیت**

از تازہ بدگلشن خسروی بیازوے اولیشت دولت قوی
وقتے صاحب خبراں بیع ملک رسانیدند کہ سیہ سالار شخا از چادہ
فرماں برداری انحراف خواہد ورزید۔ و سیل عناد و عصیان
و طرقتی سرکشی و طغیان مسلک خواہد داشت پیش از انکہ صورت از
توہ بفعل آید۔ تیارکب آن اشتغال باید نمود۔ **فرو۔**

علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد درین سود ندارد چو رفت کار از دست
خسرو ازین خیر اندیشہ مندرشد۔ و گفت اگر او عنان عزیمت از
روے مخالفت بھرے از اطراف مملکت بگرداند بسیارے از اعیان
لشکر و سران سپاہ یا و راہ موافقت پیش گیرند۔ و یکت کہ از
آوازہ یاغی شدن او قصورے در ارکان ملک پدید آید۔ و از ویدہ

طاعی گشتن او ففورے بقواعد سلطنت راہ یاید۔ **ہیت**
مبادا بر آرد یہ بیداد سر کہ در ملک پیدا شود مشورہ **پشور**

پس یا خواص دولت و مشیران مملکت دریں باب مشاورت

فرمودہ کے بہکناں برآں متفق شد کہ اورا بند باید کرد خسرو پسرین پیر
 ایشان آفریں کرد۔ دروزے دیگران امیر را طلب کرده بموضع بالا تر
 از معبود او نیشاند و ذکر محامد و مفاخر و سیرتہائے ستودہ و خصلتہائے
 پسندیدہ او بر زبان راند۔ و از نفائس و خزائن و نقود و دقائن خویش
 زیادہ از استحقاق و عطا فرمود۔ مشیران نیکو رائے کہ صلاح و صواب
 در بند کردن او دیدہ بودند و محل فرصت عرضه داشتند کہ سبب تکلف
 از مقرر غریمیت بجاویں چه بود شاہ تبسم فرمودہ گفت۔ من را سے
 شما خلاف تکریم و از عزم خود انحراف نورزیدم۔ شما گفتہ بودید۔ کہ
 اورا بند باید کرد من خواہم کہ اورا بحکم تریں بندے مقید سازم۔ بیچ
 قیدے قوی تر از بند احسان ندیدم و دیگر تامل کردم کہ محل ہر قید
 عضوے معین است و بندے کہ بر یک عضو اقتد پیدا است کہ چون
 بندے باشد۔ خواہم کہ بند برداشتم۔ کہ دل سلطان است و اعضا و جوارح
 خدم و حشم او بند۔ و چون اصل بقید گردد ہر آئینہ تمام اعضا و جوارح کہ
 بتبع او سید بستہ گردند۔ و دیگر بند آہنین بر ہر عضو کہ نشتہ ایو ہاں سودہ
 گردد۔ و بند گرم و احسان کہ بدول نہند۔ بیچ چیز فرسودہ نگر و و
 و در امثال آمدہ۔ کہ مرغ وحشی را بدام مقید توان کرد و آدمی را با احسان
 و انعام۔

کرم پیشہ کن کا دمی زادہ صید   یا حسان تو ان کرو وحشی یقین
 عار و بالطف کردن یہ بند   کہ متوان بریدن بہ تیغ ایں کند
 چو دشمن کرم بیند و لطف وجود   نیاید دگر خیش از دود وجود
 حکایت - ۱۴۷ - آوردہ اند کہ چون آواز دُ جوا نمری حاتم جزیرہ
 عرب را تا دارالملک سین فر گرفت - وصیت سخاوت او بولایت شام
 و ملک بصرہ رسید - والی شام و حاکم مین بہادشاہ روم بعد از ویت او
 برخاستند - چہ ہر یک از ایشان دعوی سخاوت کردند و دلافت
 جوا نمری زدند و ذکر حاتم بر زبان اہل زمان بیشتر جاری بود -
 و طنطنہ کرم وجود و در ہمہ اطراف سائو ساری - شاعر
 ابو ریادل ز دست جواد و در افعال   مال عالم زیر پاست ہمت و پا کمال
 پس ہر یک از ایشان یا اولیٰ و ثانیہ سلوک کردند - اولیٰ والی شام
 خواست کہ او را بیا زاید - کس فرستاد و از وسعہ ہمت شتر سرخ موی
 سیاہ چشم بلند گو ہان طلبید و مثل آن شتر در وادی عرب نادر
 باشد و اگر یافت شود - بسیار گران بہا بود - و فی الواقع در آن وقت
 ایں نوع شتر در رمہ حاتم نبود - چون کس باو شاہ شام بہ حاتم رسید
 پیغام والی گذرانید - حاتم دست قبول بر سینہ نهاد - و در جواب
 آن سمعاً و طاعتاً بر زبان راند - فرد

ہرچہ امر شہزادہ چاکریم و دولت خواہ ہرچہ حکم رود نیندہ ایم و خوار نگار
 پس ایچی را بمنزل نیکو فرو آورد۔ اسباب ضیافت چنانچہ نثار شود
 احوال او بود حسیا گردا مید و بفرمود۔ تا در قیائل منادی گردند
 کہ ہرکہ مثل این شسترے بیاد دہ بہمائے تمام از و خجہم و بیاد و ماہا
 پرو ساتم حاصل کلام بدین طریق صد شتر قرغ کر وہ سلطان شام
 فہرست او چون ملک شام بریں حال اطلاع یافت انگشت تعیب بدین
 تجیز گرفتہ فرمود۔ کہ باین اعلیٰ را می آرم و دیم و او خود را بوسطہ مادر
 قرغ انداخت۔ پس ہماں شتران را متاع مہم و شام بار کردہ بدست
 ہماں ایچی باز گردانید۔ چون شتران را نزد حاکم آورد و ند۔ باز بفرمود
 تا منادی کردہ کہ ہرکہ شترے بمن دادہ بیاید و ہماں شتر خود را
 با آنچہ بار دارد بگردد و ببرد۔ پس آن صد شتر را با بار خجہ او ملان داد۔
 بیچ پتیر برای خود باز گرفت خبر سلطان شام رسید گفت ای مہم
 مروت از حد آدمی زاد است و تجاوز حاکم را مسلم است۔ فرمود
 آوازہ سخاوت و احسان عائی آخر درین جہاں بیست و نہاد است
حکایت ۱۵۔ دیگر عظیم الروم کہ او را ہر قل گفتہ سچوں بند
 جو حاکم شنید متفحص اخبارہ متجسس احوال و سچے گشت۔ بسچ و سچ
 رسانیدند کہ حاکم مر سچہ دارد و باد پاس و بارگی جہاں پیارے چوں پتیر۔

خینک زدو دووچوں عمر گرمی زودرو اسپے گرم روی با آتش دم
 مشابہت زده و از تیز گامی بابا و طریق ہمراہی سپردہ - نظم
 چو اشک عاشقان گلگون و خوشرو جہاں پیما ترا ز شب بیدار کشد
 بوقت حملہ برق آسا جہتہ - بگاہ پوید چون صبر ہر رونده
 قیصر دیز خود را گفت - کہ خبر سخاوت حاتم در عرب و تخم فاش شدہ
 و سیت جوانمردی و فروش از قات تا قات فرو گرفته و من شنودہ ام کہ
 بدین صفت اسپے دارد می خواہیم کہ نقدہ اورا بر محاکم اعتبار بیازمایم و
 صورت دعوی اورا در محکمہ معنی امتحان نمایم و کس از پی آن مرکب
 بقبیلہ طے فرستہ - ششوی

من از حاتم آن اسپ تازی تزاو بخواہم گراو کمر است کہ دو و او
 با نام کہ در دسہ شکوہ می است و گر رو کند بانگ طبل تعی است
 پس ایلمچی بہمت آن مرکب با تحف و ہدایا کہ لائق حاتم بود فرستاد
 اندک زمانے را رسول ملک روم بقبیلہ طے رسیدہ و رحوالی و منازل
 حاتم نزول نمود - قضا را مقارن رسیدن ایلمچی ایسے پدید آمد و باران
 و برت باریدن گرفت - حاتم مہمان را دلداری نمودہ ٹیٹرل شایستہ
 فرود آورد - وقتی الحال بفرمود - تا آن اسپ را بکشند و طعمے مہیا کرد
 نر و مہمان آور وند - بعد از فراغت طعام آسیاب استراحت مہیا شد

حاکم از نیمه بیرون رفت. و آن شب از میچ نوحه نخه نگذشت علی الصبح
 که حاکم بعد از خوابی آمد. ایچی نشوید قیصر باید یا که قمر ستاره بود. بجای حاکم نمود
 چون حاکم بر مضمون آن اطلاع یافت بغایت اندکته مندگشت ایچی
 بقدر است اثر ملالت بر چشیم حاکم مشاهده فرموده گفت اسے جو اثر و
 اگر در دوان اسپ مضائقه داری. از جانب مایه چنداں مبالغه نیست.
 حاکم جواب داد. که مراد زین جنس اسپ اگر هزار باشد و کمتر کس از این
 روزگار از من طلبد هیچ وجه مضائقه در خیر تصور من نیاید خصوصاً
 سلطان عظیم الشان مرابط یک اسپ مفتر ساخته و بجهت این جزو
 خدمت رسول بزرگ ارسال نموده. اندکته من از تحسّر است و تفکر من
 از غایت تحسّر که چرا زود تر خبر نیافتم تا آن اسپ را تلف نکرده.

فشنوی

من آن یاد رفتار دلدل شتاب ز بهر شادوش کرد کیا سپ
 که پطلمت ابراز پیش و پس بسوی رمره نمی یافت کس
 بنوعی و گروسی و راهم نه بود جز آن بر در بار گاهم نه بود
 مروت ندیدم در آئین خویش که همان خشد دل از فاقه ریش
 مرانام باید در اقلیم فاش و گرم کب نامور گیرم پاشش
 یس ایسان تازی و تبرکات حجازی بهت سلطان روم فرستاد

و رسول را نیز از تحف ہائے آن دیار بہرہ مند ساختہ بخوہر وجہ روانہ
کرد۔ چون ایلچی آمد قیصر از فحوائے حال خبر یافت و صفت الفسان
پیش آوردہ۔ گفت کہ آئین مروت و قاعدہ فتوت حاتم را مسلم است
قطع

توان گفت کہ امروز نبود بعالم جزو شہر یار دیار مروت
ز روی جوان مروی و مہربانی برو ختم شد کار و بار فتوت
حکایت ۱۴۔ دیگر حاکم مین بادشاہ بود۔ صفت کرم و سخاوت
برو غالب و خصلت احسان و مروت برو مستولی۔ ہموارہ موائد انعام او
برای خاص و عام نہادہ۔ و قوائد اکرامش بہت محتاجان و در ماندگان
آبادہ۔

یست

چو دست جو بخشش بر کشادے ز عالم رسم خواہش بر فسادے
میخواست کہ جز نام کرم او بر زبانہ مذکور نشود۔ و غیر از صفت جود
و سخاے او در اطراف عالم مشہور نگردد۔ و بدین سبب ہر کہ پیش او
صفت حاتم کردے آتش غضبش اشتعال نمودہ بایذائے وے مشغول
گشتہ و گفتہ۔ کہ حاتم مردے صحرائین است از جملہ رعیت ولایت مین
نہ او را تہہ ملک داری و نہ منصب فرمانروائی نہ قوت جہانگیری و نہ
بازوے کشور کشائی۔
شہر

نہ اور خزانہ است و نئے تخت تاج نہ باجش کسے می دہنے خراج
 پیدا است کہ از دست او چہ کرم آید؟ و با سپ و شتر و گوسفندے چند
 کہ وار و چہ مقدار کرم نماید۔ من آنکہ در سالے حامل حاتم باشد۔ در روزے
 بسائل میرہم۔ و صد برابر خوان او در یک پاشت پیش مہاں می نہم۔
 مصرعہ۔ بہیں تفاوت رہ از کجاست تا کجا۔

القصۃ ملک مین روزے جتنے عظیم ساختہ بود۔ و طرح دعوتے بادشاہانہ
 انداختہ تمام روزچوں آفتاب بزرگ نشی مشغول بود و مانند ایریگوہر فشانی
 اشتغال می نمود۔ تا گاد در آشنائے ایں حال پہیٹ

در ذکر حاتم کسے باز کرد و گر کس ثنا گفتن آغاز کرد
 ملک از ان برنجید و عرق حسرت در حرکت آمدہ با خود اندیشہ کرد کہ چگونہ
 زبان اہل زمان از ذکر حاتم خاموش نیست۔ و صفت نکو کاری و مہانداری
 او بر دل مردمان فراموشی نہ پس ہماں بہتر کہ بدست یاری ملاح فکرستی
 غیر او را در غقاب فنا افکند و بدو گاری استاد اندیشہ رقم نام آورا
 از لوح زندگانی محو کنم۔ پہیٹ

کہ تا بہت حاتم در ایام من بہ نیکی خواہد شدن نام من
 در پایے تخت او عیار پیشہ بود۔ کہ برائے یک درم صد خون ناہق را
 میان برستے و یا میداند کہ فائدہ نشیشہ دل بسیار کسان را بسنگ چھا

بیت

نکستے۔

چو چشم نازنیشان بود خونریز چو زلف خو برویان فتنہ انگیز
 الفتنہ شاہ کین اور اطلالیں دہ بوا عیدِ خسروانہ مستظہر ساختہ یوگان
 آور دے خود را بقبیلہ بنی سطر رساند و بہر حیلہ کہ داند - و بہر شعبہ کہ تواند
 حاکم را نیست و نا بود گر داند - عیار متعہد قتل حاکم شدہ متوجہ قبیلہ سطر
 گشت و بعد از مدتے ہاں سر منزل رسید - تا جو آنے خوش خوبے نیکو رو
 کہ سیماے بزرگی از جہمہ اوقابان و فرخندہ گی در تاحصیہ او در خشان بود
 ملاقات کرد - جوان از روئے مہربانی و شیریں زبانی اورا پرستش
 کرم نمودہ پرسید - کہ از کجای آئی و کجا میروی - عیار پیشہ جواب داد
 کہ از زمین می آیم و عزم بیت شام دارم - جوان التماس نمود یکدشب
 بقدیم کرم و نفاق مرا مشرف ساز - تا ما حاضرے کہ باشند بظہر شریف رسانم
 و بدین تلطف کہ کلبہ مرا بخور حضور خود بیارائی مہبت دار شوم -
 مصرعہ - ز در آئے و شبستان مامور کن -

آن عیار بخوشنوی و دجلوی بستہ آن جوان شہر روئے بمنزل و بے شاد و ازان
 جوان رسم ضیافت و شرط مہال داری برویچہ تقدیم افتاد کہ بہرگز آن
 عیار را در خاطر خطور نکرده بود - و در ضمیمہ او نگذشتہ - میسران لحظہ
 بلحظہ تکلف دیگر نمود - و مطہرات گوناگون و مشروبات رنگارنگ

ترتیب میفرمود۔
 ہر نفسے بر سر خوانش نگر ^{پیت} خوردنی خوب از یک دیگر
 و همان ساعت بساعت بدل آنجوان را تحسین میکرد و بزبان شنا
 و آفرین او میگفت۔ ^{پیت}

تبارک الله ازین مروتی خوشخوئی گذشتہ زہمہ نیکوان بہ نیکوئی
 بریں منوال تاشپ تیرہ پایان رسید و صبح روشن روئے از افق
 مشرقی آغاز طلوع کرد، همان بادید ہا سے گریاں و داغ میسزبان
 را میان در بست و بزبان نیاز مضمون این بیت جلک سوز دل گدازا میگرد
^{پیت}

و لم می سوز و از داغ جہائی چہ بودے گرتہ بودے آشنائی
 جوان بمبالغہ بسیار درخواست میگرد۔ کہ دوسہ روزے اینجا
 اقامت ثنائی و مرد عیار یا نوع غدر ہا متمسک شدہ می گفت ^{پیت}
 نیارم شدالیتہ اینجا مقیم کہ در پیش دارم شے عظیم
 جوان گفت مرا تشریف محرمیت ارزانی دار۔ و مہ کہ ہست مامن
 در میان آر۔ شاید کہ مدوے توانم کرد۔ و ہمراہی بجائے توانم آورد
 همان چون دلنوازی و جوان مروی ازوے مشاہدہ کردہ بودم باخو
 تامل نمود۔ کہ این مہم کلی کہ مراد پیش است بے ادا وینہیں یا رسے

و بے دستیارے ازین گونه مددگارے سرانجام نخواهد یافت که مردے
 بامروت و کار ساز و دلجوی و غریب نوازا است - بیج به ازال نیست که پرو
 از روی کار بردارم و ادرا یا رو بخیرم خود ساختن دو
 بساختن - آن هم آرام - ^{لظ}

یک گل مقصود و رین بوستان   اچیده نشد بے مدد و بوستان
 دامن یارے اگر افتد بدست   فارغ و آزاده توانی نشست
 کار تو از یار کمل شو   مشکلات از هم نشان حل شود

پس اول جوان را بخت افتاد آن هم سوگند داد - بعد از میان رفتن بیا
 و تا کی بشمار سر خود را با او در میان نهاد - و گفت شنوده ام که درین تو گما
 حاکم نام کس هست که لاف جو آنم روی میزند و دعوی احسان و مروت
 نوازی میکند - شاه یمن را ظاهر از و غده غده در دل و تدریج و خاطر بدید
 آمده و من مردے پریشان روزگارم و معاش من از روی و عیاری
 میگردد - و درینو لا سلطان ولایت من مرا طلبیده و وعده مال و متاع
 فردان فرموده بشرط آنکه حاکم را پیدا کرده بقتل آرم و سر او را بخفه
 پیش ملک برم و من بضرورت و بجهت این صورت را قبول کرده
 بدین قبیله آمده ام نه حاکم را می شناسم و نه راه بمنزل او می برم - از
 درویش پروری و غریب نوازی تو عجیب و غریب شنیده که حاکم را بمن نالی

و در قتل او شرط مددگاری بجای آرمی - تا من از عہدے که کرده ام بیرون
آمده باشم - و بدولت تو از مواعد شاه مین بهره مند گردم - جوان این
سخنمان را استماع نموده - **بلیت**

بخندید و گفتا که حاتم منم سر اینک جدا کن به تیغ از منم
اے محبان بار خیز و پیش از آنکه متعلقان من خبردار گردند - که سر من بردار
و سر خود گیر - تا مقصود شاه و مین حاصل و مراد تو نیز میسر گردد - **بلیت**
چو حاتم با زادگی سر نهاد جوان را بر آمد خروش از نهاد
عیار فی الحال پیش حاتم بر زمین افتاد و بوسه بردست و پای و سینه
میداد و میگفت - **لظلم**

اگر من نگذیرم و جوت ز تم که مردم که در کیش مردان ز تم
و چشمش پیوسید و بر گرفت و زانجا طریقی مین برگرفت
حاتم اسباب را و از زانو و را حله تهیه نموده او را کیل کرد - و عیا
پیشہ بعد از قطع راه چون پیش باد شاه آمد صورت حال ابصرش را تباید
ملک مین از روی کرم طبعی متصف شد و از راه آزادگی و جوانمردی یک
معترف گشت - که کرم درین مرتبه حد بیخاکس از عالمیان نیست و سخاو
بین شاه مقدور بیک آزاد میان **بلیت**
ہست جوان مرد و مردم ہزار کاد چو با جان فدا اینجاست کار

حکایت - ۲۰ - آورده اند - کہ سلطان محمود باغی ساخت چوں
روضہ رضواں دلکش و مانند فردوس بریں بخت افزا - از نہایت و
صفا چون بوستان بہشت تازہ و خرم و از غایت طراوت و نہایت
رشد گلستان ارم -

بے گل شگفتہ بر اطراف باغ   ایرافہ وختہ ہر یکے چوں چلغ
ریاحین دمیدہ بر اطراف جوی   سباعطر بہتر ہوا مشکبوس
وختش ز طوبی و لا ویز تر   گیامش ز سوسن زبان تیز تر
و پذیر خود ناصر الدین سیکتگیں راضیافتہ کرو - کہ خوانسار فلک بر نے
بدان زیبائی ندیدہ بود - و گوش زماں سماطے بدان آرائش نشیدہ طعام
لذت از موائد غلہ بریں نشان میداد حاضر کرو - و شر تہاے خوش گوار
کہ از حلاوت ذوق شراب طور چکایت میکرد - بنظر آورد -

مثنوی

ایا ہاے نوشین عنبر سرشت   خبر داد از خورد ہاے بہشت
زمرغان فریہ تو گوئی بساط   بر آورد پر مرغ وار از نشاط
زو زینما و زطلو اے تر   یہ تنگ آمدہ تنگ ہاے شکر
پس از فراغت طعام پس از پذیر پدید - کہ ایں نوع در نظر انوار
چہ نوع می نماید - ناصر الدین گفت جان پدر ایں باغ عظیم زیب

و روضه بغایت دلگشا است - اما از ارکان دولت و ملازمان حضرت باهر
کس خواهد مثل این تواند ساخت - یا دشان را باید که بیایع چنان سازند
که دیگرے را مثل آن ساختن میسر نشود و میوهای آن در هیچ
بوستان بدست نیاید - سلطان فرمود که آن کدام باشد تواند بود - جواب
داد که آن نهال تربیت و احسان در بوستان فضل و حکما و شعرا نشاندن
تاثره حاصل کنی که سهوی زمستان و ران تصرف نتوان کرد -

حکایت ۱۸ - گویند ملک صالح از ملوک شام شبها با یک غلام
بیرون آمدے و در مساجد و مقابر و مزارات میگشتے و احوال هر کس تفحص
نمودے - شبے در زمستان میگشتے - بمسجدے رسید - در ویسے را دید
که از برهنگی می لرزید و میگفت - الهی یا دشان دنیا نعمت ترا سرمای
حقوق نفس و هوا - یانته اند - از احوال ضعیفان و محتاجان غافل شده
اگر ایشان فرودے قیامت در بهشت خواهد بود - بعزت و جلال تو که قدم
در بهشت نخواهم نهاد - ملک صالح این سخن را استماع فرموده بمسجد درآمد
و بامه بایدره و رم پیش درویش نهاد و بگریست و گفت شنیده ام
که درویشان یا دشان بان بهشت خواهند بود - امروز که ما با دشانیم
باشما از در صلح و رأیم - فرود که شما با دشان باشید و در خصومت بر ما
کشاید و نظر حمایت از ما باز گیرید! **منوی**

من امروز کرم و بر صلح یاز تو فردا برویم مکن در قمر از
 من آن کس نایم که غور چشم زیبارگان روے در هم کشم
 تو هم با من از سر نه خویشت که ناسازگاری رود و پشت
 حکایت - (۱۹) در توارخ مسطور است که در کرمان ملکه بون
 بغایت سخی و هماندار پیوسته در میان خانه او کشاده بود - و خوان احسان
 او برای خاص و عام نهاده - هر که بشهر او آمدے بر سفره کرم ادا نان
 خور وے و تا دوران شهر بودے وظیفه چاشت و راتبه شام از ضیافت
 خانه وے بردے - وقت عضدالدوله لشکر کشیده قصد تنجیر ولایت او کرد
 ملک طاقت حریب وے نداشت بجمار و آمد - هر روز لشکر عضدالدوله
 بدر جمار آمدندے و جنگ تحت کردندے و هر شب ملک کرمان آن
 مقدار طعام که لشکر عضد را کفایت بودے فرستادے و عضو پیغام داد
 که روز حریب کردن و شب نان دادن چه معنی دارد؟ جواب فرستاد
 که جنگ کردن اظهار مردیت و نان دادن وظیفه مرد می - ایشان
 اگر چه دشمن اند اما غریب بشهر و ولایت من اند - از مردوت نباشد که ایشان
 در منزل من نان خود خورند - عضدالدوله بگریست و گفت کسی را که پذیرا
 مردوت باشد باز حریب کردن از بیم و قی است لشکر باز گردانید
 و تعرض با وے نکرد -

مردمی کن بجائے دشمن و دوست کز مروت زبان نکر و کسے
حکایت (۴۴) آوردہ اند کہ شخصے خانہ شخصے بکرایہ ستاندہ بُو
د روزے چند انجالیہ بُردہ ناگاہ ازان خانہ بیرون رفت و ازان شہر
سفر کردہ بولایت و گیر افتاد۔ و انجالیہ نصیب وزارت رسید آن فقیر
کہ خانہ ید و کرایہ دادہ بُود برخواستہ و روست بخندست او نہادہ چوں
بدان شہر رسید از گروہاہ روسے بیارگاہ وزیر آورد۔ تا رسیدنِ خواست
کہ بیارگاہ در آید۔ حاجبے استادہ یوہ گفت چہ کسے و بچہ حرات بدیں
بارگاہ در می آئی؟ گفت آشنائے وزیر ام مرا آشنائی بدیں گستاخی می آرد۔
حاجب پرسید کہ چہ آشنائی واری یادے؟ گفت وقتے خانہ بکرایہ بدو دادہ
یوم حالاً آمدہ ام تا نظر و کار من کند و مرا از حقیض مذلت بدر و وہ عزت
و حرمت بر آورد۔ حاجب بخندید و گفت اسے بیچارہ تو مرد نادان بُود
ایں سہل وسیلہ الیت کہ خانہ بکرایہ دودہ بُودم ایں را متفق تصور کردہ
و آمدہ کہ حق گذاری ایں را رعایتی یابی برو سر خویش گیر و عیسے و گریویش
قضا را وزیر پس پرودہ این گفت و شنید استماع میشود۔ حاجب را
طلبیدہ گفت با کہ سخن می گفتی۔ گفت مردے آمدہ کہ من آشنائے
وزیر ام وقتے خانہ بکرایہ بدو دادہ ام من او را ملاست می کہ دم کہ این
سخن مگوئے و چنین سہل وسیلہ قرب وزیر بُوسند۔ و توقع الثقات و الثام

مدار و زیر گفت غلط کردی برو و او را بیا کہ آشنائے قدیم من است و
 حقوق خدمت دارو۔ حاجب برقت و او را در آورو۔ و پیر اورا تعظیم بیا
 کرد و نوازی بیشمار بجا آورد۔ و احوال عیال و اطفال و سہ پسرید و بزرگ
 ہر یک تحفہ و تیرے بزرگ گاہ ترتیب داد و او را دوست کام و ہمارا و سہ
 تمام بیتزل و مقام باز گردانید۔ **فصل ششم**

نورہ از مرد و فاسینہ را سہل مدان صحبت ویرینہ را
 روئے مگر دان ز رفیقان خویش یاد کن از خدمت یاران پیش
 حکایت - ۲۱۔ آوردہ اند کہ عبداللہ طاہر بار عام دادہ بود
 و ابابا حاجانہ را وایت خود عرض میکرد و نہد۔ و با جمعی ہر او را صحبت

مینمودند شفعہ در آمد کہ اسے امیر امرا بر تو ہم حق نعمت است و ہم
 حق خدمت توقع دارم ہر دو حق بار عایت کنی۔ و مرا ازور کہ قبول
 پذیرہ قبول رسانی۔ عبداللہ طاہر گفت۔ حق نعمت کہ ام است گفت
 فلاں روز و اینچہ و بالوکبہ دولت پرور خانہ من گذر میکردی من بدر
 خانہ خود ادب ز دم تا گرد بر پائے تو نہ نشنید۔ نعمت آن آب است کہ برآ

تو بر خاک ریشہ ام و حق آن بخوانم۔ **پہلے**
 کہے کو بر تو دار و حق آبے فراموش کن در بیج بابے
 عبداللہ پسرید کہ حق خدمت کہ ام است؛ گفت و رآن محل کہ سوار

میشدی من بدویدم و باز دوسے ترا گرفتہ تا سوار شدی۔ اسپر رفتہ
است میگوئی ہر و حق تو ناست و است۔ پس اورا ترہیت تمام داد

لظہم

بزرگائے کہ اہل اقتدار اند۔ بہ مسکین نواز و حق گذارانہ
ز جام جاہ بہوشی نہ نیکو است۔ تہہ ایمان فراموشی نہ نیکو است
اساس مکرست بر حق شناسی۔ بصورت ناشناسی نہ پاسی است

حکایت ۳۴۔ وقتہ و قبیلہ اعرابی قحط افتاد و بہر ورت
جست تحصیل توشعہ از وطن بالوف و مسکن معبود بیرون آمدہ چون از
شوستان و رگدشت۔ گذارش بر موشعہ افتاد کہ خاک پاکش صالح
و راعت بود غیر پرے و ید۔ مقدارست آب باران در حیت شدہ و بہویب
ریاح خن و عاشاک از دور ساختہ۔ آبے در غایت صفایا و لطافتی ظاهر
وے و آہ۔ عرب پنج بار آب پرستہ زمین ندیدہ بود و عجیب شد
و پیش آمدہ قدرے ازان آب بچشہ۔ و مذاقش پس شیرین و
خوشگوار بود۔ پانچو گفت کہ من شنیدہ ام کہ حق سبحانہ تعالیٰ در پشت
آبے و در شیرین کہ طعم آن متغیر نگردد۔ چنانچہ در قرآن آید چنانکہ
مِنْ مَاءٍ عَذِيبٍ اَنْزَلَ اِلَيْكُمْ حَقَّ تَعَالٰی يَرْفُقُوْا فَاِنَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ
ترنگی و بیچارگی من این آب از بہشت بدینا فرستادہ۔ حال

دران است کہ قدرے ازیں آب برداشته نزد خلیفہ روزگاریم داد
 ہرآنکہ در مقابلہ این خدمت دربارہ من احسان فرماید ومن و اہل بیت من
 بہرکت انعام خلیفہ از قحط بازیمیم۔ پس مشکے کہ ہمراہ داشت از آن آب
 برساخته راہ بغداد پرسید۔ و روسے ہارا خلافت نہاد۔ ہنوز میان
 اعرابی و بغداد مسافتی ماندہ بود کہ کوکبہ حشمت و ویدہ غفلت مامون
 رسید۔ اعرابی معلوم کرو کہ این خلیفہ است۔ و عوم شکار و رودنی الحال
 بر سر راہ آمد۔ و زبان بدعا گوئی و ثنا خوانی بکشاد۔ مامون ہر دو متوجہ
 شدہ پرسید کہ اے اعرابی! از کجائی آئی۔ گفت از فلاں بادیکہ اہل
 آن بغضہ قحط و بلا سے غلاد ماندہ اند۔ گفت کجا میروی؟ گفت
 بدرگاہ تو آمدہ ام و دست تھی نیستم۔ بلکہ تحفہ دارم و دیدہ آوردہ ام
 کہ دست آرزو سے ہیکس پادشہ وصال او نہ رسیدہ و دیدہ تمنائے
 پہنچ مخلوق سے جلوۂ جمال او نہ دیدہ۔ خلیفہ متعجب شد۔ و گفت بیارچہ
 آوردی؟ اعرابی مشک پیش آورد و گفت۔ ہذا ماء بخندہ اہل آب
 بہشت است کہ درین عالم کسی نہ دیدہ و پیشیدہ۔ **بہشت**
 آب گوشیرہ شاخ نبات درمزد ہمشیرہ آب حیات
 مامون رنکا ہزار را فرمود۔ تا قدرے از آن آب نزد وی آورد و دید
 متغیر اللون و کریم الرائحہ و دوسمت مشک اعرابی دروسے اثر کردہ

و رنگ و بوے آن تغیرے عجیب یافتہ۔ خلیفہ قدرے ازان بچنید و
 غیرت دریافت کہ صورت واقعہ چسیت؛ شرم کرم رخصت ندا و کہ
 پردہ از روے کاروے بردار و۔ گفت اے اعرابی! راست گفتی این
 عجب آئے لطیف و شربتے غیب است این را بہر کس نتواں داد۔
 پس رکابدار را فرمود۔ تا قدح آب را در مطرۂ خاصہ ریخت و مشک را
 در زاویہ انداخت و در محافظت آن آب مبالغہ زیادہ ار حد نمود۔ پس روی
 با اعرابی کرد کہ۔ یا وَجْہُ الْعَرْبِ تَحْفَہُ زَیْبَا وَ تَبَرُّکَہُ لَیْسَ بِمَدِیْدَہُ۔ حاجت تو
 چسیت و چہ مدعا داری؛ گفت۔ یا خَلِیْقَۃُ الْمُسْلِمِیْنَ مَرْدَمِ مِنْ اَزْفَاقَہُ
 وَ مِیْنَوَانِیْ وَ مَعْشَرِ ثَلَاثِ اَنْدَ۔ اُمید بقضل خدا دارم و بکرم تو۔ خلیفہ فرمود
 تا ہزار دینار حاضر کردند۔ و گفت اے اعرابی! این زر یا لگیہ و از ہمیں چا
 باز گرو۔ و روئے بوطن خود نہ۔ اعرابی زر گرفتہ فی الفور باز گشت یکے از
 خواص پرسید کہ حکمت درین چہ بود؛ کہ اذین آب کسہ را پشیمانیدی
 و اعرابی را از ہمیں موضع باز گردانیدی۔ مامون فرمود۔ کہ آن آبے بود
 ناخوش مزہ و بد بوے اما بہ نسبت آبے کہ اعرابی بدان پرورش یافتہ بود
 اورا آب بہشت مینمود۔ شایستہ کہ چون یکے از شما قدرے ازان آب
 بخوردے و بسیر کار نارسیدہ اعرابی را بدان کار ملامت کردے و طعنہ
 زدے و آن بیچارہ منقلب شدے۔ و اگر اورا از ہمیں جا باز نگردانیدے

شاید بیشتر رفتے و آب و جلہ را بدیدے و از آن آب عذیب و لطیف بچشیدے
از کروٹ و آوردن خود بخل زده گشتے۔ ماشرم و اشتیم کہ یکے نزد ما آید بوساۃ
از گرم مالتوقے نماید۔ و گرد و خجالت بر صفحہ احوال او نشسته یاز گرد و شععر
سختی را شر م می آید کہ سائل بخل از در گاہ او باز گردو

باب چہارم در بخل و بخی

قطعه

اگر از اہل دینی اسے جو امر د
نہ بنیم جائے ایشان جز جہنم
و لم ناک لظیم الکسکین۔ بخواتی

قطعه

عارفان را مال نقصان ست و رویی ہا
گر نیخواہی کہ گردی یا ثمال نفس خویش
حکایت - (۱) آوردہ اند کہ چون سکہ بر درم نہاوند۔ اہلبی
(علیہ اللعنة) از نادہی بیالید و آنرا بر گرفت و بر سر و چشم خود مالید و فرزندش
ازو پرسید کہ چه حالت است؟ گفت درین سنگ پارہ دو وصف
می بینم کہ بسیارے خلق را بدین فقر ہم گفتند کہ ادم است۔ گفت

زردی روئے و چین چین - زردی روئے علامت خستہست چین چین نشان
بخل -

گزناری بخل و کین رویش نگر رنگ زرد و چین ایرویش نگر
انگاہ گفت بعزت خداوند که من بواسطه تو بسیار از بخیلان را
بدوزخ فرستم - خطاب حضرت شد که لیبب او بسیار جوان مردان را به بخت
رسانم -

اگر دای زبیر خود نساوی چو نبسادی بر خمان بدادی
حکایت - م - روزی با جمعی از یاران از زیارت می آمدیم
بجاء افتادیم - عزیز گفت من درین محل دوستی دارم شمارا بمائی او
برم گفتیم کیست؟ گفت فلان کس گفتیم اول داستان از معانی او بشنو
انگاہ اگر رغبت باشد حاکی - گفت بگو - گفتیم روزی بخانه او
افتادیم و در انتظار سفره دیدیم کشادیم - و چند کربت سوره مانده خواندیم
بیچ فائده نبود - کاسه او چون را به نصاری مدت از سجده سر برداشت
و دیگر او چون زمار و سالما بوی آب نه ریده - و سفره او چون تن
سامری مساس از دست مسافرے هرگز نیافته - گفتیم او در انتظار
آتش هزار دیده کشاده و گفتیم او از اهل دیک او نشانے نریده است
فسره آب دو ساله بیک او چون تن کسی ندیده که دوش برآمد از مطح

ہر بار کہ قصد فتن میگردیم میگفت کہ اینک کینزک نان می پزد و دعلام
آتش می افروزد و و پسرمیزم می آرد و و شاگرد آب می کشد - قسم
یک دے دیگر مکن فریاد شور آتش و رویک است و نان اندر شور
عاقبتہ الامر طاق طاق شد - گفتم اے خواجه! اگر ہیترم از شلخ طوبی
بود و آتش از شعلہ سہیل و آب از چشمہ کوثر امکان انتظار چندیں بنود -

قطعه

ناگمان با آنک بر آمد ز میان سراپا کا خراس گرسنگان سفرہ نان آوردند
بسکہ کردہ فغان منتظران میگفتند در تن مردہ نگر مرثوۃ جان آوردند
چون سفرہ باز کردیم گرد ہائے نان دیدیم مہر و لطیف - اما ہر یک
چون کلیچہ ز رخروہ خفیف - از تنگی پنداشتی سطح مجر و است - دور خستگی
حسے از صرح مُرد - وزن ہر یک مقدار درے - و بروے نوشتہ کہ وز لَوَا
بالقسطا من التتقیم

قطعه

از من بیرس روق آئین عشرتش آتش از کجا و سفرہ تریشش از کجا
برخوان او نفس نزد م از ہوائے آن کہ سفرہ نان او ببرد باد ہر ہوا
محاب چون این حدیث بشنوند از دعوتش نفرت نمودند و دشت نام
و فقرین افروزدند -

قطعه

انست حق باد بر جان نحیل دور باش از سفرہ خوان نحیل

تلفی درگ است در آتش ایشم لذت زہرست در نان بخیل
 حکایت - ۳۴ - آورده اند کہ وقتے متصم باشد بایکے از اصحاب
 دیوان خود تدرج میفرمود و ندیم بوی موافقت میکرد۔ اما وزیر ساکت
 بود متصم از روی روی بگردانید۔ در حال وزیر دریافت و گفت حال
 در خدمت معلوم گردانم۔ خلیفہ بخلوت طلبید۔ وزیر گفت ہر یکے را از
 اصحاب دیوان اشغلی معین و منصب مبین است کہ از ان تجا و نشاید
 نمود۔ ندیم کہ با خلیفہ در افسراط پدح فلاں موافقت مینمود کاراوانست
 کہ گفتہ اند۔

ندیم کہ بوس باشد کہے را دروغ محض باید کرد تصدیق
 سہارا شاہ کہ گوید بگوید است بہاید گفت خورشید است تحقیق
 ملک را بقول ندیم مغرور نباید شد و سخن وے بکار نباید بست و بجز ارج
 گفتن وے التفات نباید کرد۔ کہ خوشامد محض گوید و صلاح ملک و ملک
 بخوبی۔ اما وزیر مصلحت مملکت طلب نماید۔ آن شخص را کہ امیر المؤمنین امروز
 بر ملا بکمال فضائل وصف میفرمودند نہ آن چنان بود از آنکہ صفات کمال
 در آدمی نخواہد کرد۔ من اورا بلوم و نعل منسوب داشته ام۔ بہا تا کہ
 بعضے از خاصان را ازین حال آگاہی بود از ان گفت راے خلیفہ را بر کاکت
 منسوب کند۔ من تحسین اورا ازین معنی آگاہی جائزہ اشتم قطعہ

بادشاه را مدح هر مردی نمی شاید نمود خاصه که اندر بلاد ولایت چوں مارسیاه
زانکه مردم را بهرگز بست میی غیر محبت هر که داند عیب او نیکو نداند مدح شاه

معتمد گفت چه دیده؟ گفت روزی مرید عورت خواند و بعد از آن
خوانسار را با حصار مانده اشارت کرد. خوانسار سفره کشید و خوان نهاد
ویک کاسه آش آورد و یک مرغ بے سر آورد و خوانسار او کرد و گفت
سر مرغ چه کردی؟ گفت در وقت بسل پیش گربه انداختم. گفت اے
سگ بے حفاظ ندانسته که از همه عضوها که در حیوان است نزدیک عقل
سر بهتر باشد.

ملیت

کاندرو پنج قوت حسن است شمع و ذوق و سماع و لمس و بصیر
اما چشم قمرق نور طلعت و الوان از دست. اما گوش استماع حروف
و اصوات بواسطه اصطکاک هوا از پرده اوست. اما دبان افسیاز
طعامها از یک دیگر او کند. اما بینی ادراک روائح طلیه و مشتبه از میانه
اما لاسه که خشک و تر گرم و سرد و لمس از دلتوان کرد. و دیگر خواص اعضا
بحسب ذوق. مغز سرد و دماغ آسوده دارد. و دماغ شہوت آگیز و
بهترین غذا با چشم خانه است. و زبان در فصاحت افزاید و قضاوت
نمات خون صالح افزاید. اگر خاصیت سر بشمارم عاجز شوم و سخن بیایان
نرسد و توازن غایت نادانی سر را حقیر میدانم و در پیش گربه می اندازی

دورس باب چندان سخن راند که مطلقه حیران بماند. گفت اسے خواجہ سر مرثیہ را
چندین حکمت نیا شد۔ اما حاضران را معلوم شد کہ معترض این فضولی جز
شماست طبع و توانست بہت توانست۔ برخواستے کہ یک مرتبہ باشد خواہ
سرور و خواہ نے۔ و تو خود این تکلف در ہمہ عمر امروز کردہ۔ چون خلیفہ
این سخن بشنید وزیر را معذور داشت و تخیل را از مجلس دور کرد۔

حکایت۔ (۴) شیخ حسن بلغاری (رحمۃ اللہ علیہ) سوال رفت
کہ چون است ہ کہ گوسفند در ہر سال یکبار و دو بار میش متاعج نمیدہد و ہر
بار از یک تا دویشت نمی زاید۔ و سگ ہر سال سہ بار می زاید۔ و ہر بار کہ
می زاید کم از وہ نمی زاید۔ و ہمہ وقت گوسفند را می کشند و سگان رانے۔
افراد گوسفند بچندین مرتبہ در شہر ہا از سگ زیادہ است۔ قطعہ۔
گزہ جائے گوسفندان سگ کشند در وہ ہفتہ کس نہ بیند و نشان

چون چہ نہیں ست از چہ معنی کمتر است از تیار و نتیجہ در جہان
شیخ فرمود کہ گوسفند را دو خصالت خوب است یکے آنکہ ہمہ شب بخفتہ بہین
کہ پانگ تیز آہنگ صبح بچہ بکشد گوسفند بر خیزد و شبان را بر انگیزد
و بہلف خوردن مشغول گردد و ہر گاہ کہ رسد ایشان را دیگرے کند
و سگ را بر خیزد این دو خصالت بد است۔ ہمہ شب بیدار باشد و یا
غریبان و بپہ آزار۔ و چون شیر صبح ظاہر شود بر شمال فتنہ بگوشند

خسید و دیگر آنکہ چون ببرداری رسید بخیلی کند و دیگرے را نگذارد
کہ موافقت نماید۔ بذل صفات نیک و رگوسفند برکت نہاد و بدین
خصال بد از سگ برداشت۔ **قطعہ**

بخیل را بنود ہیچگونہ برکت و خیر نہ در معاش و معیشت نہ در تبار کشاد
فرشتہ ایست کہ ہر صبح و شام میگوید ہزار لعنت حق بر بخیل تا کس باد
حکایت ۵۔ روزی بخیل متکبرے را گفتیم۔ اگر تو دعویٰ
سخا میروی۔ من تو را دات آوردے۔ گفت چگونہ۔ گفتیم از آنکہ
بخیل و کبر ہر دو چنانند۔ ہر کہ در را عزیز دارد او دیں خود را خوار دارد
و بر عکس ایں نیز۔ تو ہر دو را بیں بخیل و کبر رجوع کردہ۔ **قطعہ**
کبر و بخیل اند ضد ہمدیگر۔ حدیث و اتفاق اہم
ایں کرامات ہیں کہ چہ خواجہ ہر دو را جمع می کند با ہم

باب ہجتم در قناعت و صبر

حکایت ۱۔ آوردہ اند کہ کسری را پیرے بود بسیار خوار ہمیشہ خستہ
و بیمار بود ہیچکس سبب بیماری او نمیدانست۔ طیبے حاضر آوردند ازین
صبح صودتے بلج سیرتے صافی مزاجے شافی علاجے رنجوران را از دم
او آسایشے و مہرمان را از قدم او آرامشے دست بر تہنص او نہاد

دانست که علت تخمه است و سبب اولیاری اکلیا یا جتیاع علامتش کرد
کسری پرسید که اورا چه دادی که به شد گفت گرسنگی -

مثنوی

اگر محبت جیم خواهی مدام مخور جز بقدر ضرورت طعام
چنین گفت بقراط گاه علاج که از خلط معده ست سؤل المزاج
حکایت - ۲ - نقل معلوم است که حکمائے هند را عمر دراز است
و حکمت زیاده - سبب ظاهر آن کم خوردن است که یکے از ایشان جسز
بقدر یا دام مغزے طعام نمخورد و در هر سه روز آن مقدار بکار می برد -

قطعه

شنیده ام ز حکیمے که گر کسی پرسد ز مردگان که چه چیز است علت مردن
ز صدیکے بود کیس جواب می ندید که هست علت مردن طعام پر خوردن
حکایت - ۳ - شنیده ام که افلاطون حکیم چهار صد سال و ثلوث
نشست و هر روز با نازده یکدرم طعام خورده - بدین ریاضت مقوود
فلکی را میگردد -

قطعه

دیده ام در محائف حکمت قی که طریق ریاضت افلاطون
وضع کرده است علم موسیقی از سر یکجس که گردون
از آب و نان شکم را پر کرده که در ورون تو یک مثل راه نیا بد -

حکایت - ۴ - گاؤں زورے دیدم کہ روزے دہ من طعام بخورد
 و ہشت من خشت پختہ بضرب مشت کرد و خاک میگرد و اند مردم و رم
 می ستاند گفتم اے بد نفس و دہشت این ہمہ خشت را خاک می کنی
 و فلوس می ستانی خاک را خشت کن و از من درم بستان آنروز بمزدوری
 آمد و دہ مردہ طعام خورد و یک مردہ کار نکرد و روز دیگر بگریخت بدیت
 کہے کوراک رائی گشت پیشہ نیز دوش بیچ کارے خوش نیاید

حکایت - ۵ - شیخ شقیق بلخی (رحمۃ اللہ علیہ) گفت درویشان
 سه چیز اختیار کرده اند و تو انگران سه چیز - اما آنچه اختیار درویشان است
 راحت نفس است و فرغت دل و آسانی حساب - و آنچه اختیار انگران است
 مشقت نفس و مشغولی دل و سختی حساب روز حساب - قطعہ

درویش را رحمت امروز اینی است از فکر تن و محنت فردا دل از حساب
 برکس این تو انگر مسکین بروی شر افتاده از حساب بدو نیک در عذاب
حکایت - ۶ - درویشے را پرسیدند کہ از دنیا چه خواہی گفت -

آنکہ بیچ نخواہم - قطعہ
 اسید عیش مار از جہاں بوقلبدن کہ ہر دوش چو بخش طبیعتان رنگیت
 وئے تو سخت ازین غافل کہ از ہر رنگ ہی چو مرو بخش بدانت تنگیست
حکایت - ۷ - درویشے را گفتند کہ از صنایع چه آموختی گفت

آن را که پیشه قناعت است چه اندیشه صنعت است - قطع
 هرگز انبساط جو قناعت هست از دو عالم ندارد اندیشه
 یک شرباب و یک بیابان مور یک درم سنگ و یک جانش
 حکایت - ۸ - وز دے بطع نواسے بکلمہ بیتوائے درآمد جزو یکے
 و باره گلے کہ فقیر خود بخود پیدا بود نیافت - یا خود گفت کہ - مَالَا یُنْزِلُ
 کَلَامَ لَایُتَرَفُّ کَلَامَ لَاحِرَمٍ و یک را برواشت و بیرون شد فقیر برخواست
 و مشایعت او کرد - و زو او را دید کہ فردا بنالش میرود گفت فقیر! چه
 ارادت داری؟ گفت اراده کوچ - تو در یک را برداشتی من گلیم - و زد
 بخندید و یک را بر زمین گذاشت - قطع

عاقلاً بنشین ساده میشو که ز گفتار ساده برنجوری
 مروای و زد و در سرای مٹی که از دوست پد پدوں برمی
 حکایت - ۹ - در فصل زمستان کہ بہارستان است دے بالائے
 حقیرے کہ خانہ فقیرے بود درآمد و چند آنکہ جستجو کرد - غیر از حبیبہ کہ حبیبہ اند
 نمی از زید نیافت - فقیر از خوف جان در جوف آن چون بید
 از بادی لرزید - ہیج نیافت از حرص خویش و قناعت در ویش زانکہ
 شرمسار شد فقیر از آنجا کہ خوں در ویشاں و صلت ایشان است
 برخواست و حبیبہ خلقان را بردوش دے افگند و گفت مرا معذور دار

کہ چیزے جزیں وٹار لائق نثار دارم۔ **قطعہ**
 چہ غم از بے توانی آنکس را کہ کرم باشد و درم نبود
 کرم بے درم از آن بہتر کہ درم باشد و کرم نبود
حکایت - ۱۰ - در دے بجانہ دوروینے رفت چندان کہ بیشتر بہت
 کمتر یافت در ویش بیدار بگو سر برداشت کہ من در روز روشن در نیامیج
 نیام تو در شب تا یک چہ خواہی یافت۔ **قطعہ**

لاف طاعت چند در پیری نئی اے مکرده در جوانی بیج کار
 آنچه را در روز روشن کس نجات کے توانی جست و در شبہای تار
حکایت - ۱۱ - دوستے گفت مرا نصیحت کن۔ بقم اے رفیق من
 بیش از تو اسیر این رنج و فقیر این گنج ام۔ **مصرعہ**

دیگرے گو کہ مرا پسند وید
 لیکن بتقلید حکیمان سخن گویم شاید در تو اثر کند۔ **قطعہ**
 بسیار خوش بگو گر نصیحتے دانی چو خوشن بیندیری مگو کہ پسندید
 بساطیب کہ رنجے مگو علاج کند ولیک خوبہان در و عاقبت میرد
 گفت آن سخن چیت ہ گفتم کہ خور تا خود نرنجی و کم گوتا دیگران نرنجند
 و کم گفت تا از ادراک معانی محروم نہائی و شاید کہ خوردن مایہ کم فتن
 و کم گفتن تیز شود۔ چہ در تقلیل طعام قدرت بر فضول کلام نہاند و مایہ

از غلبہ بخار یکہ موجب مزید خواہست امین باشد و از تفصیلات کم خوردن
 ہمیں پس کہ شیطان برگرسنه غالب نشود۔ چہ موئے علی نبینا وعلیہ السلام
 از شیطان لعین پرسید آن کیست کہ ترا بروئے ظفر نیست۔ گفت
 گرسنه۔ ہم آن حضرت فرمود کہ دیگر تمامت عمر سیر خوروم۔

قطعه

اگر چو شدی ز حیلہ خضم دو چارہ حیلہ کن بدستور
 لے آئے حیلہ دگر خضم آن حیلہ نماید از تو مستور
 و جہر بست کہ چون شکم سیر گرد و نفس گرسنه شہوت گردد۔ قطعه
 نفس آزارہ تو دشمن بست دشمن خویش را خواہ دلیر
 خضم چون شد گرسنه گیر خشم لاجرم حملہ آور و چون شیر
 دشمن خویش را گرسنه مدار ہم مدہ آن قدر کہ گرد و سیر
 سپرد علیہ السلام فرماید۔ "أَهْلِي عَلَىٰ ذَٰلِكَ فَفُتِكَ اللَّهُمَّ بَيْنَ
 جَبَلَيْنِ دِينِي بَدْرَيْنِ دُشْمَانِ تُوْ فُتْتُكَ كَمَا دُرِيَانِ وَ دُرِيَانِ
 تَسْتُ" قطعه

تو ان گر سخت بجای زد دشمنان لیکن چو خود عدوئے خود تم چگونہ بگریزم
 ز خویش لاجرم چون گریز ممکن نیست جزین چہ چارہ کہ با خود ہمیشہ ستیم
 حکایت ۱۷۔ یکے را گفتند در دنیا چہ خواہی۔ گفت جسم خریاں

خواهم تا در قیامت خداوند منم حلقه پشت پوشاند - چشم گریاں تا آبش آتش
دوزخ فرو نشاند -
قطعه

ای برادر جامه عوری طلب گزوریدن واری و زرد و خشن
بهم بقیشتان آبی از بحرین چشم تا امان یابی بکشت از سوختن
حکایت - ۱۱۰ - در دین راه سیدند که راحت دنیا در چه دانی؟
گفت در دو چیز اول گوشه که از رحمت خلقم باز دارد - دوم گوشه که از
رحمت خلقم بی نیاز آرد - گفتند اگر در قبولی یک ازین دو مختار شوی کدام
یک اختیار کنی - گفت قبول گوشه کنم و ترک گوشه گویم زیرا که زهر جاعته
چشیدن اولی تر است از منت جماعت کشیدن - منوی

در سراغ خوشی تن مردن ز جوع به که سوئے ناکسان کردن رجوع
آنکه هر روزش رسد روزی ز غیب عیب باشد گر شود راضی بعیب
گفت شخصی با من مرتضی ام که ضمیرت اگر از سر قضا
گر کسی بعد از هر سوره خلق از کجای و زلیج وید راه خلق
در جوابش گفت آن میراجل رزقش آید ز انظار کای داخل
حکایت ۱۱۱ - شوریده را گفتند در کجا حسی - گفت هر کجا
شب شود -
قطعه

هر که بالین ز غما باشد بستر نفاک هر کجا که شب بروز آرد نداد و بیج با

منعم از بیم هلاکت هست و فکر خانمان
 لست خوش آن بی خانمان گشت فکر جز هلاک
 حکایت (۱۵) ابو زعفرانی را چشم بد و آند - تا دو جرز خدا بدیش
 دو حقه مر جان شد و دو و بحر حق نگرش دوله نعمان - قطعه
 چشم چون شاهبازیر بسته تانه بید نگر شمل شاه
 دیده را که کحل باز است غالب زین سخن بود آگاه
 یک گفتش چرا در معالجه چشم نکوشی و از غایت صحت چشم پوشی - گفت اگر محال
 معالجت باشد در و بسیار است - فسنوی
 چو دیدم در درون در و گرانار و چشم از ما سوابتم بیکبار
 هر آنکه لذت آن در و داند چه پروا باشد از در و دیدار

قطعه

گرت بدست فتد تو تیامی چشم بصیرت
 پوش چشم تمناز تو تیام بصارت
 اگر بدیده معنی جمال دوست به بینی
 نظر بدیده صورت میفکندی حقارت
 حکایت - ۱۶ - دیو جانس کلبی را که مقدم یویان بود اسکندر طلب کرد
 عند خواست و بی تمام فرستاد که ترا کبر و مناعت ست و مرا صبر و قناعت
 تا اینجا بآلت نزد من نیائی و تا اینجا با من است پیش تو نیایم -

قطعه

درویش قناعت کرد سلطان تو نگر
 پیوند نیابد بعد کاسه سرشتم

ہر کس کہ تہ تا طبع پیش و پس خویش خود دشمن خویش آمده چون کرم بشم
 حکایت - ۱۷ - شخصے صاحب دے رادشنام داد میرفت و شکر
 میگفت - یکے گفتش موجب شکر گفتن چیست؟ گفت آن کہ اورا

قطعہ

دشنام ندادم -
 ظلم ظالم ذخیرہ ایت نکو کہ در آخر نصیب مظلوم است
 ظالم خیرہ عاقبت جو بخیل خوشین زان ذخیرہ محروم است
 حکایت - ۱۸ - دفعہ از خانائے دائن آتش در گرفت سیکان

جز مصحف و شمیر چیزے نداشت ہر دو را برداشت و بیرون رفت
 و فرمود سبکساران چنین سفر کنند - قطعہ

شہر بند طبیعت اگر سبکساری فراز کنگرہ عرش باشدت پرواز
 دگر ز بار معاقت جان گرفتار است ز خاک تیرہ نیاشد ترا جمال جواز
 حکایت - ۱۹ - درویشے را گفتند از حطام دنیا چه فائدی گفت

قطعہ

برقع ضرورت -

تحقیق است کہ دنیا مثال مردار است حرام صرف بران شد کہ ہست بخور
 و بیکم شریعت بسا لکان طریقی حلال گشتہ بہنگام نیستی مردار
 حکایت - ۲۰ - مگر در کتاب کیمیائے سعادت غزالی ویدہ یاشی
 کہ شخصے ہر ہفتہ جامہ نخیائے بروئے و اجرت را نقد ناسرہ بدو سپرد

خیاط از آنجا کہ اہل حال بود بدانتے و نکتے - تار و زسے خیاط ہے رفتہ
 بود آن شخص بیامد و وجہ قلب را بشاگرد داد - وے شناخت و بامرد
 بمنازعت برخاست - حالی استاد بر سید - و صورت حال بدانتے - از آن
 مرد مذخواست و شاگرد را نہائی ملاست کرد کہ اسے جان فرزند ہما
 کہ و تصفیہ قلب خود بنقد بگوشی و نظر از نقد قلب دیگران بیوشی چہ
 حال روزگارے دراز است کہ مرا یا این مرد محاملت است و او را یا من
 این معاملت - و سختی ترسم کہ اگر او را رسوا کنم خدا یم رسوا کند نقد
 ہتم بر محک آزمائش رو نماید -

قطعہ

نقد گو پاک باش و گونا پاک کہ من از ہر دو پاک شستم دست
 چہ کند صد ہزار گنج گھر ہر کرا یک پیشہ ہست ہست
 بارے تر چہ افتادہ بود کہ بوئے دل بر آتش ناہبوری گداختی
 و بصیر فیان بازار تسلیم کہ بازاری خاطرے رضا مند ہند التفات نکردی -

قطعہ

ہمچو خیاط بے وقوف چرا اسے پیر گز نکردہ پارہ کنی
 جہد کن تا مگر یو صلہ صبر ہر کیا پارہ ایست چارہ کنی
 جیسا! آن خیاطان کیا نند - کہ سوزن نامرادی بر ویدائش آمارہ

فرد کرده و بار هائے دل را با سوزن بلار فونموده - جامه انقباض را
 بمقراض اعتراض بریده - و پیرامن صبر برشته قناعت دوخته
 انداختی اگر مردی این پیشه پیش گیر والا سر خویش - که اگر چنین هست
 داری از آفتاب برآر و اگر خود چنین دانی بخود گمان پری بر کمترین - تا آنکه
 بلوم لائے و ادراک نالائے چنان سر از جیب مکافات برکشی و بسناد
 بر خیزی - که گوئی متقن بخون سیاوش بر خاسته و بمن بر سر زال
 لشکر کشیده - الا آنکه چوں از ار باب زیادت دنیا خستمتی بیستی ثمانی
 مدح کن و عیانی قدح - در باطن دعا کن و بظاهر نفرین - تا بدعا
 هدایت یابند و از نفرین نفرت کنند - قطعه

نعل را باز گونه می بندند ترکنازان چو شب روید براه
 تا بداند که روز روشن شد کس نگر دوز از نشان آگاه
 حکایت - ۲۱ - الویکر و راق دھیں سِرّہ، گفته است اگر
 طبع را پسند پدید تو کیست ؟ گوید شک در مقدرات کردگاری - و اگر
 گویند - که پیشه تو چیست ؟ گوید بخت حرمان گرفتاری - قطعه
 اگر بر سنی طبع راکت پدر کیست بگوید شک در اقدار الهی
 و اگر گوید که کارت چیست گوید بخت حرمان عمر گاهی
 حکایت - ۲۲ - حکیم را پرسیدند که آدمی زاوه بچرخد و نشاید

گفت توانگر مرگاہ کہ گرسنه شود و درویش ہر گاہ کہ باید - قطعہ
 بخور چندانکہ تہمد خانہ عتن زبیشی و کمی رو در خرابی
 اگر داری بخور گاہ کہ خواہی و گرنہ باش ہر گاہ کہ یابی

باب ششم در بے ثباتی دنیا

حکایت - ۱ - چون اجل موتی سلیمان (صلوات اللہ علیہ)
 دیدہ این را مان داوند کہ از پای نشیند و نہ آن را ر ہا کردند کہ
 بر پائے خیزد - نشوئی

ضربت مرگ ناکساں باشد چون کس را از و امان باشد
 بشوئی از من اینکہ در قلبن نشوئی در کل من علیہما فان

آنکہ بر اسب طرب شاہ صفت میدیدی این کہ بر مرکب چین بچیان میگزد و
 در زمان جنبش و رویش بسر می آید و نفس و وایت سلطان زمان میگزد و

چون عاقبت نیست و سر انجام نیست خواہی بہ ابانت رو و خواہی بہ بنعم
 گرنہ اگر فلس و گر خواجه اگر شاہ بر کس ملک الموت نکر و است ترحم

حکایت ۳۴۔ آوردہ اند کہ ہارون رشید روزے قہح آب
در دست داشت۔ خواست کہ بپاشد۔ ابن سناک گفت۔ پیش از
خود نفس از اجازت باشد کہ گویم خلیفہ چنان قہح بردست۔ گفت پگو
گفت اگر درین حالت در میان باشی و این قہح آب بیک نیم بادشاهی
بتوفروشد چہ کنی؟ گفت بصورت بخرم۔ قطعہ

مردگر تشنگی نخواہد مرد شربت آبش از جہان بہتر
سلطنت از برای جان باید سلطنت گو مپاش جان بہتر
گفت بعد از آنکہ بپاشی۔ نعوذ باللہ اگر در گلو گیرد یک نیم بادشاهی
اگر بدی فرورد۔ چہ کنی؟ گفت بصورت بدیم۔ قطعہ
چہ اعتبار بود اینچنین بزرگی را کہ قدر و قیمت آن جز بہای الٰہیست
خدای راست بزرگی و بادشاهی بیکم کہ در مالک او بیچ انقلاب نیست

حکایت ۳۵۔ آوردہ اند کہ بطلول دیوانہ بنزد یک ہارون دیکہ
اور متفکر دید۔ گفت موجب تفکر چیست؟ گفت فکر از بیوقالی دنیا میکنم
گفت ترا این فکر نمی باید کرد۔ اگر جہاں را وقایہ دہے ہرگز این بادشاہ
بتوفر سیدے۔ قطعہ

گفت باطلول ہارون کاشکے کیس جہاں نییاد محکم داشتے
گفت بطلول اے امیر المومنین گر چنین بودے ہم آوم داشتے

حکایت - ۴ - آوردہ اند کہ نابینائے بُودد ریڑو کے دیوڑھ گری
 کر دے و گرو در ہاگشتے - کو دے داشت کہ عصائے وے می کشید - بعد
 از مدتے کار داتے از یز و در رسید - چنانکہ امیر کاروان صد ہزار دینار
 داد کہ بار من بکشاید - پرسیدم کہ ایں امیر کاروان کیست ؟ گفتند
 پسر فلان نابینائے یزوی است -

حکایت - ۵ - وقتے در شہر کرمان بر در مدرسہ ترکان بُودم ناگاہ
 یز کے بالوکید و تجل بگذاشت - بعد از ساعتے فقیرت جامہ کمن بر سر -
 دست پیش من داشت - دے چند بُود و ادم پیچے حاضر بُود - بگریست
 مویب پرسیدم - گفت آن بزرگ پسر گریے بُود - و ایں فقیر از دختر

یز کے بر انقلاب احوال جہاں میگریے - **قطعہ**
 دوش میگیل را دیدم بدش و ترے نام شخے مینوش و نام شخے می ستو
 چون نظر کردم بدش را دشت میگیست بادشاہی را بفرزند گداے می پیو

حکایت - ۶ - آوردہ اند کہ اسکندر روزے بفرمیت **قطعہ**
 در کاب نہاد و یکپایے در زمین بُود کہ متفکر شد - اسطاطالین حکایت
 سبب تفکر چیست ؟ اسکندر گفت اندیشہ میکنم کہ خرد عالم جہاں ندارد
 و ہاں نمی ارزد کہ بہر آن کوشش کنم - **قطعہ**
 ملک عالم گراے آن یکند کہ ز بہر ش فتم بر بخانی

شرق و غرب بلدان نمی ارزد کہ بسویش عنان بجنبانی
 حکیم گفت چون میدانی کہ چنین است سعی از برای عالم کن کہ لذت آن
 بے غایت و عشرت آن بے نهایت است۔ کمالات ابدی و اصل و
 سعادت سرمدی حاصل۔ اسکندر گفت ای حکیم این سعادت از کجا
 توان یافت۔ گفت بر یافتن تن و تمذیب اخلاق و تحصیل علوم حقیقی
 و این جمله مقذور نبی آدم است۔ **قصہ**
 تن روح گردار تو بکوشی بمعرفت روح تو تن شو و چه بپوشی پیروری
حکایت۔ ۱۔ روزی بھلول نشسته بود۔ چند کلمہ سرے
 در پیش نماده۔ ہارون رشید بویے پرسید کہ این کلمہ ہا چیست گفت
 کلمہ پدر من و کلمہ پدر تو میان ایشان فرق مجھیم۔ **قطعہ**
 بروا شتم دو کلمہ بوسیدہ را ز خاک گفتیم کہ فرق باشد ہر دم بجان نشان
 دیدم میان ہر دو بوقت حیات فرق بعد از وفات فرق ندیدم میان نشان
 نگینہ۔ آدمی تا در طلب دنیا نیست از بہ آزاد است چنانکہ کیو ترے
 کہ طبع داند نہار و فارغ از جور دام صیاد است۔ **قصہ**
 آدمی را کہ میسل و ثیانیست باکس او از نزع و دعوی نیست
 مرغ را تا بہ واسد و اند نہ تیر صیاد را نشانہ نہ
حکایت۔ ۲۔ ہارون خلیفہ چون بطوس رسید در آن روز کہ

وفات میگرد بر بالارقت و مردم را بنحو اند و بر ترتیب نشانده و روستے بدایشان
کرد و گفت - هر بالائے رایتی و رعقب است - قطعه

هر که ز اواز ماوراء عزو نثار می باید در غم و اندوه مُرد
هر که جرعه از تخم دنیا بخورد و یاد از پی خورشید و آتش سدا هم درد
گفت مرا چوں در خاک بنید ایگوئید که اسے عزیز بر خدای اور تم گمن و اسے
یہ نیانہ ابر نیاز او بخشاے - پس نفیر مودت با ساط مسنار برداشتند و روستے
بر خاک نما و گفت : يَا مَنْ لَا يُزَالُ مَالِكُهُ اِنْ حَسِبْنِي قَدْ زَالَ مَالِكُهُ -

اے مالک کہ ملک ترا نیست انتقال ^{فرد} رحمت کنی بر آنکہ برو ملک شد و دل
این بگفت و جان بداد -

باب مہتمم در تہذیب اخلاق

فصل
(۱) در آداب نفس

جز اعلم و ادب کہ آن تقوی است ^{قطعه} هیچ کس نیست از کسی بہتر

ادب علم بهتر از همه چیز   ادب نفس شده ازان بهتر
 بدانکه ادب دو قسم است یکی با حق که اشتغال او امر و اجتناب او ای
 است بلکه ترک اغراض نفس گردن و گرد مکرده نگشتن که آن را تقوی
 گویند - و آن سبب کرامت نبی آدم است - دوم با خلق که حسن معاش
 و لطیف انتعاش است که گفته اند - **فشنوی**

امحق را بزرگ باید داشت   خویش را از جمله کم پنداشت
 هر که ایت هر دو دارد اندر ذات   آدمی بود فرشته صفات
 و آنکه زین هر دو شیوه است بری   دیو سار است نام او قبری

حکایت (۲) آورده اند که شبی مادر از فرزند خود کوزه
 آب خواست چون کوزه آب بیاورد - مادر در خواب رفته بود فرزند -
 برپا شد و استاد کوزه تا با مادر بدست گرفته - نباید که مادر بیدار شود
 و من نمائیم یا شتم - با مادر کوزه در دست او از سر با قصه بود خدای تعالی

ادرا دوات پیگیری داد - **قطعه**

دانی که چه گفت حق تعالی   آن کن که رضای مادر است
 با مادر خود ادب نگه دارد   زیرا که رضای مادر است
 بخت که سرای جاودانی است   زیرا که پای مادر است
 خواهی که رضای حق بجوئی   آن گمن که رضای مادر است

کرباعی

گرمای شوی در آغچہ اور فہر مود خیرات و عبادات کجا دور و سود
 میدان بقیہ کشتوی بوی بہشت گرامد توڑ تو نباشد خوشنود
 حکایت - (۱) نظام الملک وزیر را مال خطیر مصادره کر دند
 بیج عقوبتے ازو سے حاصل نمی شد حکیمے گفت اورا بمصاحبت بے ادبے
 عقوبت کنید صاحب را عیس کو دند بمصاحبت حیوانے نادانے غافلے
 لا ینفک کہ کوئی بسبک عقلی کاہ ارتد بلور - و در گراں جانی کوہ زوزن
 نہ در خزائن خیالش از حال علم چیزے - و نہ در بطنانہ فہمیش از نقد
 فکر پیشینے - قطعہ

زین گراں جانی کہ بگزید ہے از برائے محبتش دیو لعین
 بر تخت جہنم او میزان تیرخ بر تیار حرم او گاو زمین
 انوار ائمہ بالقیض آسان تراست اندر عقل از قرآن با این قرین
 مزاج نازک او را مزاج غلیظ ملول شدہ آغچہ میخواستند اشعار آن
 قبول کرد -

حکایت - (۲) آورده اند کہ نوشیروان عادل پیام قصر خود
 پروردہ پیر فرستاد را وید کوثر کا شکستہ و ضوئی ساخت - ہر تید میخواست کہ
 از زہ راست فہمید - می افتاد و آب میہرخت - نوشیروان بکرست

وگفت رعایاے من چنان شکستہ و متکدرست اند کہ یکوزہ درست دست
رس ندارند۔ و تحقیقت درویش را این مقدار بس است۔

قطعه

قانع شدیم گر چه ز دنیا نصیب ما جز کوزه شکستہ و جز نان پاره نیست
ایں ہم زہر آنکہ ز آبی و لقمہ بیچارہ را بزند گی خویش چارہ نیست
کس فرستاد و بز چہر حکیم را بخواند و مال دے بگفت۔ گفت راسے بادشاہ
چہ صواب می بیند۔ گفت طشت زرین و آفتابہ سیمین بخانه پیرزن
فرستم۔ گفت راسے بادشاہ صواب است ولیکن پیرزن خجل شود
بادشاہ پنداشت کہ اورا منع میکند گفت ایں حدیث لائق ہست
تو نیست۔ گفت من میگویم کہ تو اورا بانعام تخصیص کن کہ داند بادشاہ
را اطلاع ہست بر حال زنان بفرماے تا چیل آفتابہ و طشت زرین
بدرویشانے کہ در حوالی اند ہر ہند تا بداند کہ احسان بادشاہ عام
است۔ و خجل نشود۔

قطعه

ہست بلند کن کہ رتبہ ہستی کسے قدم رفیع و منصب عالی نیافت
ہرہ نیافت زہمت کسے کلاو در پایہ کہ ہست معالی نیافت

حکایت (۵) سلمان فارسی بر لشکرے امیر بود و در میان فقرا
چنان فقیر نمود کہ وقتے خرمندہ ہوئے رسید۔ گفت ایں تو برہ کلاہ را

برواز و باشکر گاہ سلیمان بر۔ سلیمان بدرواشت چوں باشکر گاہ رسید مردم
گفتند امیر است۔ پسر سید و در قدم افتاد۔ سلیمان گفت این کار را اندر برائے
خود کردم لبینہ و جہتہ از برائے تو بیچ اندیشہ مدار اول آنکہ تکبر از من
وقع نشود۔ دوم آنکہ دل تو خوش شود۔ سوم آنکہ از عمدہ حفظ رعیت
بیرون آیدہ باشم۔
ششمی

چہ خوش گفت باشاہ ایران وزیر کہ ماگو سفیدیم و چوپان امیر
گراز گرگ طلے رود بر رستہ کراشیر چوپان بود مطلق
حکایت۔ (۶) عید اللہ گیلانی روزنی فاضلے عظیم بودہ است
و فضل و سہ در آستین مذکور است و ادب او در بیشہ مشہور سلطان محمود
غازی (نور اللہ مرقدہ) او را با دیوی فرزندان خود آورد و او سب
فرزندان سلطان را چون خوان کریمان بر پائے داشتہ و چون سقرہ
بنخیلان لب و دہان بستہ یکے کوزہ پست گرفتہ و دیگرے دستار۔

قطعہ

ز روی قدر عالم پیش از آنت کہ قدرش خلق را معلوم گردد
بیاکس کو ہنر جانی رسید کہ کمتر خادش محمود گردد
روزے فرزندان نیز و یک سلطان رفتند و گفتند کہ استاد با ما چہ خواری
میکند۔ سلطان پیغام داد کہ فرزندان من شاگردان تواند متہ

خاوانان - خواری کردن عزیزان از خردمندی و راست و از دین و
 دیانت مجبور - عبدالت گیلانی گفت ایشان را پیش من فرستاد و
 تا کمالیت دین و دنیا حاصل کنید - اگر این شکایت کرده اند بشکرم جزا
 و اگر دیگری غیرش سزا - **قطعه**

گر پیر شکر گوید از استاد   نه ادیب است بلکه است ندیم
 گرفتار کایت کنیقین میدان   که نکو مشتاق است در تعلیم
 من که این خدمت ایشان را از برای آن میفرمایم که در وقت
 که منصب سلطنت رسد و برآمدن قنغم نشیند - قدر بر پاس
 استادگان بدانند و از ایشان یاد کنند و خرد را بغور کار بارسانند -

قطعه

سلطان که ندارد خیر از حال رعیت   کارش بفساد اقتدار ملکش تبلاشی
 چون عدل کند یا همه مردم بسویت   گاهی که نداند ملک احوالی جزاوشی
 دیکایت - (هم و وقت) بارون رشید خوی ذید که عفو و ابرارید زندان
 در درج و بان او مشتاق شده در شش و پیر وین سنان چون بنات انقش
 متفرق گشته - معبر را بخواند که تبیین کن - گفت همه توشان تو در پیش
 تو میرند - بارون رشید را این سخن ناپسند آمد لغیر مود - تا مجموع و نداشتند
 میر را به کشیدند -

قطعه

بازندگان سخن بجزمت گوی   تا ترا جاه و حرمت افزاید
 گرچه با شاه راست باید گفت   لیک هر راستی نمی شاید
 معتمد دیگر را بخواند گفت   امیر المومنین را عمر در از بادور عمو دولت و خلعت
 پیش از اقرار بای خود زندگانی یابد - امیر المومنین را خوش آمد هزار و چهار
 بوسه داد و گفت - این همامی درو لیکن بتذیب ادب آراسته آمد

قطعه

سخن را دور ویت در حله حال   بیکه روئے خوب و گر روی زیشت
 ازان روئے رشتش بدوزخ برند   درین روئے خوش لبوی بهشت

(۲) قضیلت علم

(۱) فتوی

ز دانش بودم و را افتخار   نباشد جو بیداشتی بیجای
 خداوندت بیدان نشان را   بقرآن که تمام بل کلمه آید
 تمثیل علم با عمل بی طعام بانگ است - هر کرا هر دو هست
 تمام دار و دو طعام بی شک را چه توان کرد - بیست
 عمل بی علم نامضبوط باشد   همیشه مشروط یا دشمن و دانا باشد

حکایت (۴) لقمان حکیم پیر را وصیت کرد کہ ہر روز یک مثلہ

یا دیگر دعل کن تا زود ثمرہ آن یابی۔ قطعہ

بسیاری علم فائدہ نیست ہر گاہ کہ در عمل نیاری

چون بزنگشتی بروی دشمن ہیکار ہزار تیغ دار کی

حکایت (۵) آورده اند کہ یکے از ملوک ماضی را پس

شایستہ بود۔ اورا ینمائیت دوست میراشت روزے باور را گفت

این قرزند را کدام حرفہ بہتر باشد تا بادلان تخریب کنند۔ ہمہ اتفاق

کردند کہ از علم شریف تر بایہ و لطیف تر ایہ نیست۔ از آنکہ عقل از ہمہ

چیزہ و علم از وی بہتر کہ عقل پہ علم آلاست بے عمل۔ و خردییدیش

قطعہ

پیرایہ است مطلق۔

بے آفتاب علم ندارد خرد صفا این حال نزد عقل چو خورشید روشن است

خورشید عقل را بنود زورہ فروغ در خانہ عوسے کہ نہ از علم روزن است

مکنزادہ از طباب علم فرستاد باندک روز کار علم بسیار چاہل کرو از آنکہ

استعداد کسب کمال بزرگان را زیادت است۔ روزے جامع طالب علم

ببازار گیندشت۔ امتحان را پیش بقالے رفت گفت دستہ ترہ بمن

وہ تا ترہ مسئلہ تعلیم کسہ بقال گفت ترہ یا مسئلہ فقر و شتم ز بسیار

قطعہ

می نیرود بدست تیره پیش بقال علم چالیتوس
 علم و حکمت به پیش وانا بر گاؤ خرا بیار کاو و سپوس
 دانش خویش تن کن ضائع نزد نادان بهرزه و فوس
 بے نماز شام پسر متغیر بجای آمد ملک پوسید که سبب تغیر چیست ؟
 گفت راسته وزیر اخطا افتاده که بهنرے اشارت کردند که بدست
 تیره نمی خزند ملک را معلوم شد که چه بوده است - روز دیگر جواب نفس
 قیمتی بوس داد که پیش بقال بر - او گفت تیره را زرباید نه بستانه
 فروشم و نه بهره - جواب پیش پدر برد - گفت پیش جوهری بر - برد
 او ده هزار دینار قیمت کرد ملکزاده را معلوم شد که گهرگران بهاسے
 علم را هر کس قدر و قیمت نداند که پراعی
 گر قیمت علم خواهی از دانا پرس وزیر تو آفتاب از میت پرس
 نادان چه شناسد که چه جوهر داری قدر گهرگران بها از ما پرس

دوم صحبت اختیار

حکایت (۱) مصاحبت نیکان و مجالست دانا یان کیماے
 سعادت ابدی ست و راه نمای دولت سرمدی - شتوی
 مہرپاکان در میان چنان نشان دل مدد الہیچے سر نشو نشان

نازندگان باخ را خندان کند صحبت مردانت از مردان کند
 سنگ گزینار او گر مر مر بود چون بصاحب دل رسد گوهر بود
 ملک فارس را قاعده آن بود که هرگز صحبت ایشان از حکما و فضلا
 خالی نبود و هیچ حکم بے مشورت ایشان نکرده و ازین جهت
 که بنام سلطنت بر عالت و راستی نموده بودند ملکات ایشان
 چهار هزار سال و کسری در کشید و سلطان سیخیر ماضی (رحمه الله علیه)
 حکیم عمر خیام را با خود بر تخت نشاند و خلفای عباسی با آنکه خود
 دانشمند بودند همه حل و عقد کار ایشان مبتنی بر کلام اهل علم و دروغ
 بود و در خلافت نامه الهی مذکور است که با دشا ستمه را توان
 گفت که صاحب شوکت باشد و حکم او بر وفق حکمت بود پس لازم
 است خداوند قدرت کامله را متصف شدن بحکمت بالغه و این
 اوصاف برین وجه دست دهد که چگونگی تدبیر و تصرف درین جهان
 بیاورد و پر وجه آموخته بکار برد و برین تقدیر او را بمصاحبت
 و محالطت علما و فضلا و حکما و عرفا میل باید نمود و از چاهلان و غافلان
 و بدخویان اختیار باید فرمود **کظم**
 همیشه کو طیف و کامل است راحت روست و آرام دست

و آنکه نادانی و غفلت صفت او است صحبتش مانند زهر قاتل است
 حکایت - (۲۷) در خبر آمده که هفتاد و یک تن مثل عطار است که اگر چه
 از عطر خود چیزی نپزند و بیدار بار از رائحه او بهره مند گردی - و مثل قرین
 پد مانند کوره آهنگر است که اگر چه آتش آن نسوزی اما از دود و بخار
 آن متاثر می شوی -
 نشوئی

در گذر از کوره آهنگران کاش و دود و رسد از هر کران
 رو بر عطار که پهلوی او جامه معطر شود از بوی او

(۳۷) اجتناب از صحبت اشراق

حکایت - (۱۷) چنانچه میل به صحبت اختیار دایر و احیت به جناب
 و احراز مجالست اشراق و فجار هم لازم است - چه صحبت به حسب طایفه
 مؤثر می باشد پس چنانچه از هفتاد و یک تن که توانی کلی بجهول می پیوند و از
 اختلاط با بدایں نتایج نالائق ظهور می یابد - صحبت نیکان سبب مزید
 دولت است و مخالفت بدان موجب ملالت و ندامت -

با دو لقیان نشین که خارے در صحبت گلی شود و بیارے
 یا هر که نه مقبل است نشین کز سر که انگشت کام شری

حکایت (۲) بزرگچہر حکیم گفتہ است کہ بدو در میان مردم نیک
چوں کوسفند گر گین است در میان کوسفندان صحیح صحبت ایشان
در دے بدشواری اثر کند و علت و سہ در ایشان باسانی موثر باشد

قطعه

در طائفہ بدی یک تن تاثیر کند بجلہ اصحاب
یک ذرہ بجاست از رشخ ناپاک کند ہزار من آب
حکایت (۳) بزرگچہر گفتہ است کہ حرلیہ بد با نیک بچو آب
دروغین است اگر چراغ دانے را بر روغن کنند باسانی بسوزد و
روشنائی دہد۔ و اگر قطرہ آب چکانی تیرہ سوزد و فریاد کند

قطعه

صحبت بد میانہ نیکان شورش و فتنہ و فغان دارد
سگ دیوانہ گر چہ نمی نگیرد بوبے او مرد را ز پان دارد

(۵) خاموشی

حکایت (۱) آوردہ اند کہ سہ پادشاہ در مجلس نوشیروان
حاضر شدند۔ قیصر روم و خاقان چین در اے ہند۔ نوشیروان
فرمود کہ بے قر نہا باید کہ تا جنیں قہجے دست دہد۔ ہیا بید۔ تا ہر یک

سخن نگویم سخن بادشاهاں بادشاہ سخنان میباشند۔ ودریغ بود کہ این اجتماع بتفرق انجامد وازما اثرے برصفتہ روزگار یادگار نہماند۔

فرد

درین سراسر کس خوی کن بخش سخن کہ بہتر از سخن خوب یادگار نیست
ایشان اشارت یکسری کردند کہ اول شما افتتاح فرمائید نوشیروان
از درج فکر جوہر آبدار و گوہر شاہ وار بر طبق بیان نہادہ گفت ہرگز بر
سخن ناگفتہ یشیمان نبودہ ام و بر بعضی سخنان کہ گفتہ شد بسیار ہندامت
خوردہ ام۔ قیصر روم در خزانہ خیال نظر فرمود و این نقد تمام عیار شمار
مجلس شہر یار نمود کہ آنچه نگفتم تو انستم کہ نگویم و آنچه گفتم برآں قادر بودم
یعنی ہر تیر سخن کہ از شست بیان جدا شدہ است قدرت آن درم کہ
ہر گاہ خواہم بہدف رسانم اماں چون از تقریر بیرون شد باز نتوانم گزاید
خاقان چین نافہ سر بہر بیان بکشاود و برانجہ این شامہ مشام حضار نحاس
سلطنت را معطر ساخت کہ چون سخن نگویم او زیر دست من است ہن
برو غالبم و چون گفتہ شد من زیر دست اویم و او زیر دست من است
و برو جبرہ نتوانم شد یعنی تا عوس سخن در پس پردہ فکرتست۔ مشاطہ
مشیت را اختیار باقی است اگر خواہد بر سریر لطفش جلوہ دہد و اگر
خواہد در نقاب غش بلار و اما چون از پس حجاب بیرون آمدہ پردہ

از جمال برداشت۔ دیگر نچلو تھانہء مخفائتوان فرستاد۔ وراے ہند از ریاض
گفتار خود این گل خوشبو و این ریحان دلجو چیدہ نیز بتگاہ فصاحت
آورد کہ ہر کلمہ کہ بگفت درمی آید یا بر تیج صوابست یا در معرض خطاست
اگر صوابست قائل در عمدہ آن سخن می ماند۔ تا از عمدہ بیرون تواند آمد
یائے۔ اگر خطاست ہیچ فائدہ ندارد پس در ہر دو حال خاموشی اولی است

قطعہ

بہ پیر رسیدم در اقصای یونان
زہر دم چہ بہتر بہر حال گفتا
خوشی خاموشی خاموشی خاموشی
و حکمای متاخرین گفتہ اند۔ خاموشی بہ از سخن بد است و سخن نیک بہ از
خاموشی است۔

قطعہ

نظر کردم بچشم عقل و دانش
نگویم ب بہ بند و دیدہ بروز
ندیدم بہر خاموشی خصای
ولیکن ہر مقام را مقام
حکایت۔ (۲) وقتے اطلبے بر آشفست و بیوجہم چندان سقط گفت
و دشنام داد کہ خود طول شدہ بکنجے خاموش نشست۔ قطعہ
ہر وقت کہ خبر بر آورد بانگ
فانے بنشین کہ گردو آخر
وز نعرہ او بدردت گوش
مشکین خرک از نہیق خاموش
یک از دوستان ملائم کرد کہ چرا در جواب او بیج نگفتی۔ گفتم پاس حرمت

دوستان دارم چه ایلمی که بے سابقه خصومت دشنام گوید و بدوشنام
سیلی زند و بزد سیلی چوب سنگ و کلوخ کوب - تا جنگامه بزرگ شود
و مجرب است که دعوی کن اگر از یک طرف لطمه خور و میانهی از دو

طرف - پس بهتر است که تنهای بخند - ^{قطعه}

چو دشنام شنیدی لب فرو بند که سالم مائی از دشنام دیگر
چه خوش گفت آن حکیم نکسته پرواز که بر جاں آفرین باشد رد او
خرے را چون بر روی دم خلد خار شود حکم ترا از پر جستن حسر
و همان حق سبحانه، تعالی عاقل و جاہل ہر ایک را دو گوش دادہ تا ہر یک
گفتار آن دیگر در گوش آید و از گوش دیگر بیرون شود و الا
اگر گفتار ہر یک در گوش دیگرے ماندے ہر عاقلے جاہل شدے و ہر

جاہلے عاقل - ^{قطعه}

کلام عاقل و جاہل بگویند یکدیگر چونیک بنگری از روی تحریر باد
ہمین بیابان نماند ببلبلان از زانغ که داغ نیز ہم از بلبلان بغیر یاد است

(۴) کتمان اسرار

حکایت (۱) یکے از حکیمے پرسید کہ اگر مرا سرے در خاطر خلجان
کند با کہ گویم کہ آن را نیک نگاہ دار و د فاش نکند - جواب داد کہ ہر گاہ

سے کہ تباہان کا راست خود نگاہ نتوانی داشت و ظاہر کنی کسے را
 کہ آن در کار نیست چرا نگاہ دارد و نگوید۔ بیت
 چون تو نتوانی کشیدن بار خود بار اگر نکش مرنج از بار خود
 حکایت۔ (۲) آورده اند کہ اسکندر سے ازا سرار خود بایکے
 در میان آورده بود و در محافظت آن مبالغہ کردہ۔ ناگاہ آن سر
 ازوے سر بر زد و بگوش اسکندر رسید۔ اسکندر با حکیم بلیناس گفت
 عقوبت کسے کہ سر کسے فاش کند چیست؟ حکیم گفت روشن ازیں بفرما
 اسکندر فرمود کہ من با فلان کس سے در میان نہادم و او
 افشا کر دو من ازورنجیدہ ام و میخواہم کہ اورا بسر او جزاے او رسام
 حکیم گفت اے ملک! ازو مرنج و اورا عقوبت کن کہ سر خود را خود
 افشا کردہ با آنکہ سر تو ترا ہم بود پار آن نتوانستی کشید اگر دیگرے تحمل
 آن بار نکند بعید نباشد۔ قطعہ

سر خود را ہم تو محرم شو کہ محرم یافت نیست ہم خود باش خود زیرا کہ ہم یافت نیست
 دوستی کرو و یکدل جہتم از پیر خرو گفت بگذر کا تچہ میخواہی بعالم یافت نیست

(۶) وقایع

چو عہد کردہ مردانہ در وفا میکوشش (۱) سر نہ نقض عہد ز مردان بسی موافق نیست

کجا روم ز درت گرتو راه نغائی کر و سنگیر شود گرتو ام بخشائی
 و گرنه فضل کند چاره من مسکین زبے خجالت بے چارگی و رسوائی
 حکایت (۲) در اخبار آمده است کہ آصف بن برخیا کہ وزیر
 حضرت سلیمان بود گناہے کرو۔ خدای تعالیٰ سلیمان پیغمبر وحی فرستاد
 کہ آصف را بگو کہ اگر در بار از تو این گناہ در وجود آید ترا عفو بتے
 عظیم کنم گفت عہد کردم کہ نہ کنم۔ بار دیگر گناہ کرد۔ شعر
 عہد کردیم و باز بشکستیم چه توان کرد عاشق و مستیم
 بار دیگر عہد کرد و اتاہت۔ و باز اسیر آن گناہ رفت کرت سوم فرمان
 شد کہ اگر این بار عہد بشکند قبول نیست۔ قطعہ

تا کے اے ست عہد بدیحاں گرتو بیجاں و عہد می شکنی
 اگر این بار بشکنی عہدم پیش لاف مجہتم پیرنی
 آصف بصر رفت و سر برہنہ کرد و روے یقیلہ آورد و گفت خداوند
 اگر نفس و ہوائے شیطان این ست توبہ از من شکستہ درست نیامد
 خطاب حضرت رب الارباب در رسید کہ اگر لطف و رحمت و احسان
 ازین ست ہیچ گناہ کار را نشاید نومید شدن۔ قطعہ
 اگر ہزار کرت نشکنی عہد و عہد بیابا کہ جہاں مونس دو فادرم

بست عهدی تو ترک دوستی نکشم به بیوفائی تو در جفاات نگذارم
 حکایت (۳۴) بادشاه در کشتی نشسته بود ناگاه انگشتی که
 بهای او خراج عالم بود از دست وے در آب افتاد. عهده کرد که
 هر که انگشتی را بمن رساند هر چه خواهد بدهم. ملاعلی که آب آشنا بودند
 عجز آوردند. درویش ما بهت بخبر دید انگشتی در شکم ماهی یافت. - شعر
 کلید گنج مقادیر در خزانه است بزور بازوے تدبیر کردی کشاد
 درویش چو انگشتی پیش ملک آورد فرمود چه میخواهی - گفت آنکه
 بوجب عهدی که کرده است باید که مخدوم بارگاه عصمت را در عقد من
 در آورده. ملک از این سخن متفکر شد که چگونه دختر خود را بوی دهم یا
 وزیران مشورت کرد. گفتند درویش را سودای فاسد گرفته. اگر
 هزار دینار بوی و بید از سر این حکایت در گذرد. ملک گفت عجب
 که از خلف و عده بنیل حمیت باز گرد از تحمل ستم از دواج باجنسیت
 زیادت است. هر که یا مادر پیش آید یا دایه مشاورت کنم. آنها قادیوانه
 در ملاقاتی افتاد صورت حال بلیق دیوانه گفت اگر با کسی که عهد کرد
 ترا استیاضه هست. بوعده خود وفا کن والا تو دانی. - ملک را این سخن
 مؤثر افتاد عهد وفا کرد.

حکایت (۳۵) در حکایات الصالحین آمده که خواجه علامه دشت

پارسا و خدا ترس ناگاہ این خواجہ بیمار شد عہد کرو با خدا سے کہ اگر اتریں
بیماری خلاص شو و این غلام را آزاد کند۔ حق سبحانہ اور اشفا دار۔

خواجہ دل در غلام بستہ بود اور آزاد نکر دو گیارہ بیمار شد غلام
را گفت برو طبیب را بیمار تا مرا علاج کند۔ غلام بیرون رفت و ورا ند
خواجہ گفت طبیب کو۔ غلام گفت طبیب می گوید کہ او مخالفت من می کند
و بدان چہ می گوید و فانی کند من اورا علاج نمیکنم۔ خواجہ متنبہ شد و گفت
اسے غلام طبیب را بگو کہ از مخالفت بازگشتم۔ و از نقض عہد توبہ کردم
و بعد ازین مہمہ گرسہ برود از سپہان فروم۔ غلام گفت اسے
خواجہ طبیب میگوید اگر تو صفت و قاپیش آری ما نیز شربت شفا
از زانی فاریم خواجہ غلام را آزاد کرد و در حال شفا یافت۔ بیست

اگر بعد بیست و فاکنی یا حق زروے لطف و کرامت و فاکنی با تو
حکایت دہ اور وہ اند کہ بادشاہ را صعب پیش آمد
کہ وہ کہ اگر خدا تم را بیدار نہ سازد تو ہر نقد یکہ در خستہ ازہ دارم
بر قہر او سا کہین قسمت نمایم حق سبحانہ ہم او بزدی و خوبی کفایت کرد
بادشاہ خواست کہ بعد خود و فاکند خازن را طلبید و فرمود ۔

تا نقو و خزائہ را حساب کند۔ بعد از حساب میبختہ کلی برآمد۔ آمد
وار کلان دولت گفتند اسے ملک این مقدار مال بدو پیشانی نشاید و

که لشکر بے برگ و نوامند - بادشاه گفت که من عهد کرده ام که انهمه
 مال بابل استحقاق رسانم - ارکان دولت گفتند که علمایز بر منین - که از بابل
 ملوک بحکم "وَأَنعَا طَلِبْنَ عَلَيْنَا" از جمله اهل استحقاق اند - ملک درین قضیه
 متشدد بر غرض نشسته بود که ناگاه دیوانه در گذر آمد فرمود که آن دیوانه
 را طلبید تا درین باب با او مشاورت کنیم - دیوانه را آواز دادند ملک
 گفت اسے دیوانه من عهدے و شرطے با خدا بسته بودم که چون مهم مرا
 بسیار و ہر نقدے کہ درم در راه او تصدق کنم این زمان مهم کفایت نہ
 مال و نقد بسیار است امر با اتفاق آن راضی نمی شوند - و علمای سپاہیان
 را استحقاق ثابت میکنند توجیہ میگوئی ؟ دیوانہ گفت ای ملک دران قوت
 کہ این عهد کردی کہ مال بدر ویشان و ہم سپاہیان را در خاطر گذارند
 گفت نہ ہمیں گدایان و محتاجان را گذارند دیوانہ بودم گفت یس بدنیساده
 کہ در خاطر گذارند کیے از امر گفت ای دیوانہ مال بچید است و سپاہی
 بے برگ و نو - دیوانہ روی ازان کس بر تافت و گفت - ای ملک
 تو دیگر یا نکس کہ نذر و عهد با او کرده کار داری یا نہ اگر دیگر بار باو
 کار خواہد بود بعد خود و فاکن و اگر باو کار بنداری و تحللج او نخواہی
 شد ہر چہ خواہی بکن - بادشاہ یکسر بیت و فرمود ہمہ اموال را بر فقر
 او مساکنین قسمت کردید - نظم

جو محتاج خواہی شد آخر بدو   متاب از وفاداری خولین و
 کسانے کہ فرمانروا گشته اند   مکرم ز حسن و ناک گشته اند
 وفاداری آئین شایسته است   غم عہد خوردن ز کار گلی است
 حکایت (۶) آورده اند کہ بہرام گور و ققے در دیار عرب با نعمان
 منذری بود و نعمان اورا بامر پدرش یزدجبر و تربیت می فرمود روزی
 در شکار قصد آہوئے کرد و آہواند پیش او در رسیدہ ہر طرف می گشت
 و بہرام از عقب او بتاخت - ہوا گرم شد و آہوان تشنگی بے طاقت
 گشتہ بکنار قبیلہ رسیدہ و خیمہ اعلیٰ قبیصہ نام درآمد - اعلیٰ اورا
 بگرفت و بر سنے یہست و متعاقب او بہرام بدر خیمہ رسید تیر و کمان نہادہ
 نعرہ زد کہ اے صاحب خانہ اشکار من اینجا آمد بیرون آر - قبیصہ ندانست
 کہ کیست ؟ گفت اے سوار زیار وے مروت نباشد کہ جانورے کہ
 پناہ بدین خیمہ آورده باشد بدست کسے باز دہم تا یکشہ بہرام دشتی
 آغاز کرد قبیصہ گفت سخن دراز کن تا این تیر کہ در کمان داری برسیدہ من
 نرنی و مرا نکشی دست تصرف تو بگردن این آہو نرسد - و آن دم کہ مرا
 بکشتی مردم قبیلہ من ترا بخت و جوے آہو نخواہند گذاشت یہ جان خود
 رحم کن و از سہر این آہو در گذر و اگر توقعی داری این اسب نازی ناز
 را کہ بر در این خیمہ بستہ است با زین و لجام مظلّم شود ادم سوار شو و اپ

تو در اختیار ساز و بیکار خود باز گرد - بهرام را این حمایت خوش آمد
و با اسب و اوثاقان ننوده عثمان بگردانید و بموکیب خود پیوست و آنروز
که تاج سلطنت بر فرق توست او نهادند و عجم دوقی فرمان او در گردن
اطاعت کنندند - بهرام قمیصه را طلبید و تو بیست کرد - و او را در عرب
بحیر العزیزان لقب کردند یعنی ز نه بار دینده آهوان و حمایت کنندند ایشان

نظم
کسی را که آری بر نهاد خوشیش / آنگاه در اندازه کار خویش
بمردی حمایت از و داکیر / بر دانی کار از و در پذیر
یک قطره آرد و پدر یا پناه / ز صدر صدف سازدش تیسگاه
بعد تربیت نامدارش کند / یک گوهر شاه وارث کند

زائل

در حد

حکایت در عشوی

عشوق در صد اندام هر دو تاش / کافر و خسته پیته ند خوش خوش
آن خانه چشم و جان بسوزد / در خشک و تر جیان بسوزد
آوردند اندک اهل گشت که از قهر زندانی او / هم در دین قایل بود که با

باہیل محبت تڑویج خواہر خصوصیت کرو۔ عاقبتہ الامر چارہ ندید جز آنکہ برادر
را بکشت و اول خون ناحق در جہاں ایں بود کہ او کرد نیکداشت کہ
باوے چہ کند؟ اورا بر سرے نہادہ گرو جہاں میگرددید۔ تا آخر کلاخے را
دید کہ ویکرے راکشتہ بود و دقن کردن از وی تعلیم گرفت آدم را این
مہیبت بغایت صعب آمد بر قاییل دعا کرد۔ تا مردود حضرت گشت

قطعه

خدایا حاسدہ را تو یہ وہ اگر توبہ نخواہد کرد مر گے
نخواہد بود نسکیں را تو بے بریں تقدیر مر گشت بہت بے گے
حکایت (۲) وقتے شخصے نزدیک مقتضی رقعہ نوشت کہ فلاں کس
از لشکریان وفات کردہ است و ازوے سابقہ ماندہ و طفلی خمد
دارد اگر امیر المومنین اشارت فرماید قسے از ان بجزانہ رسانند تا لشکر
معمور گردد۔ مقتضی بر پشت رقعہ نوشت بمعنی آنست۔ قطعه
آن پیر مستحق غفران باد مال اورا پناہ یزدان باد
طفل را پرورش کناد خدایے دامن مقلد قمرین خدایان باد
ازین سخن ہم ضرورت معلوم می شود۔ و از باب حکم را تنبیہ است
کہ مال خاصہ از ان یتیم است باید کہ گوش یمنین حاسد و تمام ندارد و حق
مسکیتان بدیشان سپارند و خود و از ان حق ندانند و شیر نماز ان و ظالمان

راز سرچهارگان دفع کنند - که گفته اند - قطعه
 حدیث ظالم و غلام مشغول
 ملک را نیست این معنی محقق
 که ملک از غم غمازان خرابست
 حکایت (۳۴) آورده اند که سیف الدوله بادشاه عراق بود حاجی
 داشت مقرب حضرت وزیر راز و سحر می آمد - روزی بخدایت ملک
 عرض داشت کرد که حاجب ملک را عیب بخر نسبت می کند و ملک
 این عیب را بغایت دشمن میداشت ازین سخن عظیم متفکر شد و دیو و سوسه
 بر نفس و سوسه موثر فکر میکرد - که حاجب را بچه تاویل در عذاب افکند
 تا کار بدانی غایت رسید که خواب و قرار از وی رفت - قطعه
 بنده گان از همه خلقان دیگر
 حدیث کس تخم تر نشویند
 شنیدستی که در افواه گویند
 که در معنی بزرگان چهل گوشت
 تاشیه وزیر حاجب را دعوت کرد و سیر بسیار در طعم انداخت با ماد
 رو حضرت شهریار کرد - ملک حاجب را پیش خود خواند تا بوی شکایت
 بگوید - حاجب آستین بر دامن نهاد تا بوی سیر به نام ملک نرسد ملک را
 حکایت وزیر تصدیق افتاد - قصه
 گمانی که شد با قمریه قمری
 بنزد همه عاقلان شد یقین
 حاکم کاغذی با خزینه دار توشت که خلعتی بدارنده خط و به در آخر

نوشت که بلا توقف سیرش بر دارد و کاغذ را سر مهر کرده بحاجب داد
 یگمان آنکه تشریف است تعجیل نمود. در آن وزیر بوسه رسید صورت
 حال با و بگفت وزیر را حسد آمد خواست که با خزینه دار گوید که تشریف
 در توقف دارد. گفت کاغذش ده تا از بهر تو تحویل کنم حاجب کاغذ بوزیر
 داد. وزیر بدست خزینه دار داد و چون کاغذ ملک بکشاد توقف نکرد و
 تیغ بر کشید. وزیر چون این تهدید پدید گفت کاغذ از بهر حاجب
 گرفته اند. خزینه دار نشنید و سر وزیر برید روز دیگر که حاجب
 نزدیک ملک آمد ملک تعجب کرد و حال پرسید. صورت حال بگفت ملک
 اجرا پیدا کرد و حاجب تذویر میویدا. حاجب را وزارت بخشید و در کاغذ
 صبر و تانی گزید. ^{قطعه}

بجمله حال تانی و فکر باید کرد علی الخصوص بزرگان و پادشاهان را
 باشکار و نمان خون کس نباید بخت که تالاقین نکند آشکار و پنهان را
 حکایت (۴) برادران یوسف که از حسد و ریاچه انداختند
 و نیز بدراهم طلب بفر و قتلند و پیراهن بدروغ خون آلوده کردند
 و پیش پدر گفتند که گر گش بخورد. این همه چنان نبود که گریستن
 مکاره. ^ط *قوله تعالی و جأؤا أباهم عشاءً یبکون*

حکایت (۵) وقتی در مقصوده هرات و عظمی گفتم. در بیان

این معنی عبارت رفت پیرے پر خاست و گفت چرا شب بانهگاه آمدند
 گفتیم تا کہ آب جسم ایشان نہ بیند۔ ^{مثنوی}
 گر یہ در شب عظیم آسان است کہ ہمیں بانگ و شور و افتخار است
 استغنیہ ہمیں نہ بد برد کس نمی بیند آب ویدہ او
 بزرگے گفتہ است تا من معنی این آیت دانستم مرا بر گر یہ بچکس اعتماد
 نمائندہ است۔ ^{قطعه}

بسکہ پیش عالم آید و او خواہ کہ بمعنی اہل بیدار سے بود
 گر عین ظاہر ندارد اعتبار اے بسا گر یہ کہ از شادی بود
 حکیمے گفتہ است کہ میان گریستن شادی و مصیبت فرق است
 کہ اشک مصیبت زودہ شور است۔ بخلاف شادمانی۔ ^{قصیدہ}
 اشک شور انگیز چون شیریں بود زانکہ صہلش از دل نمکیں بود
 لاجرم ثمرہ حسد ایشان ہما احتیاج ز نیاء فرو و و یوسف را کرا
 و اعزاز۔

۳) غمازی و ثنائی

حکایت۔ (۱) آورده اند کہ یکے از خواجگان اصفہان
 غلامے را بخیرید فروشنده گفت غلام من بیبے و درو کہ سخن چین است خواہ

گفت سخن چنین غلام چه خواہد بود۔ اور انجریہ۔ چون روزے چند برآمد۔
 این غلام کہ یا نور گفت خواجہ ترا دوست نمیدارد۔ ورنہ دیگر خواہ
 خواست۔ کہ با تو ازین سخن متغیر و متاثر شد۔ غلام دید کہ سخن او کار
 گرآمد و تیر تہ برفاسد او نشانہ رسید۔ گفت میخواہی کہ ترا دوست
 دارد۔ گفت آری مہی خواہم۔ غلام گفت من طایع میداتم و قسوت
 بہت محبت یاد دارم۔ چون خواجہ نجید استرد تیر بردار و از موہائے
 کہ زیر عاقلن دوست قدرے بدست آورد من وہ تا افسوں کف محبت
 ترا در دل وے انگنم زن برین غیبت راسخ شد گفت الیتہ امروز
 چنین خواہم کرد۔ پس غلام نزدیک خواجہ آمد۔ و گفت ای خواجہ
 حق تان و ملک در میان است و من خبر شنیدہ ام۔ ترا آگاہ
 می سازم تا از خود فاضل نشوی۔ خواجہ گفت آن چه خبر است غلام
 گفت زن تو دوستت دارد و قصد ہلاک تو کردہ است۔ اگر خواہی
 کہ راستی سخن من بدانی چون بخانہ روی خود را بخواب ساز نیگر کہ چہ
 می بینی مرد بخانہ رفت و طعام چاشت تناول نمودہ تکیہ بکرت
 و خود را بخواب ساختہ دیدہ تر صد پر کشاد زن پنداشت کہ خواجہ
 در خواب است استرد بدست گرفتہ بیامد و محاسن خواجہ بالا گرفت تا
 مورے چند تیر شد۔ خواجہ دیدہ باز کرد و آنحال مشاہدہ نمودہ پنداشت

کہ زن قصد کشتن او دارد و بر حسب و دست زن محکم گرفت و استره
از دست وے بتد و سرش باز کرده برید۔ اولیائے زن را خبر شد و
را بگرفتند و بقصاص وے بکشتند و بشومی سخن چین خان دمان آن
عزیز خراب شد۔

میان دو کس جنگ چون آتش است ^{نظم} سخن چین بد بخت ہنرم کش است
سید چاہ و مرداندر و لبستہ پائے بہ از قند بردن ز جانی بجای
حکایت (۲) آورده اند کہ نوشیروان روزے مجلس آراست
یکے از ملازمان نوشیروان شغفے را پیش وے غمازی کرد و نوشیروان
گفت این سخن را تحقیق میکنم اگر راست است ترا بسبب غمازی
دشمن خواہم گرفت و اگر دروغ است ترا بخت آن عقوبت خواہم
کرد۔ و اگر توبہ میکنی از تو خواہم در گذرانید۔ گفت توبہ کردم
نوشیروان گفت من عفو کردم۔ ^{نظم}
ہر کہ عساری کند نزدیک شاہ ہم نیر و شاہ گرد و روسیہ
عالی در آتش و دود اندازد نے خدائے خلق خوشنود اندازد

218.

ملائیہ دان

191402

412

طوبی دانی

[illegible]

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:-

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

